

การเปลี่ยนแปลงบทบาท และฐานะของทาส

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอันเนื่องมาจากการควบคุมกำลังคน การค้า ระบบเจ้าภาษีนายอากรทำให้เกิดการขยายตัวของ การค้าและการผลิต การขยายของบุคคลากรในการประกอบการ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงของ นายทุน ผู้ประกอบการ ผู้ผลิตในระดับรัฐและเอกชน การเปลี่ยนแปลงในระบบการใช้แรงงาน จากแรงงานในระบบการเกณฑ์มาเป็นแรงงานรับจ้าง เงินตราจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการ ดำเนินกิจการต่างๆ และการขยายตัวของกลุ่มคนอิสระภายในโครงสร้างสังคมแบบเดิม ภาวะดังกล่าวส่งผลซึ่งมีผลต่อทาสที่สำคัญคือจึงถูกดึงเข้าสู่ระบบมูลนายไพร่เพื่อประโยชน์ในแรงงาน และผลผลิตทาสเป็น เกิดความต้องการแรงงานในการผลิตทั้งของรัฐและเอกชน และแหล่ง เงินทุนในการประกอบการและการผลิต ด้วยเหตุนี้ทาสในฐานะเป็นแรงงานทั้งของรัฐและ เอกชนและทาสในฐานะของการ เป็นหลักทรัพย์ในการกู้ยืม ทำให้ทาสมีบทบาทสำคัญในทาง เศรษฐกิจและสังคม

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 นั้นนับ เป็นเงื่อนไขสำคัญ ที่ทำให้เห็นได้ว่าเกิดความต้องการแรงงานในการประกอบการด้าน ต่างๆ เพื่อสนองรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ความต้องการแรงงานนี้ยัง ผลักดันให้เกิดการเพิ่มจำนวนแรงงานโดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานของทาส วิธีการที่สำคัญใน การได้ทาสมา คือ ทางฝ่ายรัฐ การทำสงครามสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 มีกวาด ต้อนผู้คนมาเป็นแรงงานทั้งไพร่และทาสจำนวนมาก สำหรับเอกชน ครอบครองทาสโดยการ ซื้อ-ขาย เอกชนที่มีกำลังเงินในการซื้อทาส คือ นายเงิน ก็เพิ่มจำนวนขึ้นด้วย ไม่เป็นแต่ มูลนายของทางราชการเท่านั้นหากยังเป็นเอกชนผู้ประกอบการต่างๆ เช่น เจ้าภาษีอากร นายทุนเงินกู้ชาวจีน มูลนายระดับล่าง และราษฎรผู้เงิน

4.1 จำนวนทาส

ทาสในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นเพิ่มมากขึ้น จำนวนทาสที่เพิ่มนั้นมาจาก

ก) การกวาดต้อน เกลี้ยกล่อมและเข้ามาสวามิภักดิ์ ปรากฏการด้านกำลังคน ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือการเพิ่มปริมาณของประชากร ใน พ.ศ 2366 มีประชากร ประมาณ 5.14 ล้านคน ทั้งคนไทยและเชื้อชาติอื่น เป็น

คนไทยลาว	420,000
มอญ	420,000
เขมร	30,000
จีน	700,000 ¹

เพิ่มจากปลายสมัยอยุธยา ซึ่งลาบลูแบร์ ประมาณได้ 1,900,900 คน ถึง 4 เท่า จำนวน การเพิ่มของคนในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างรวดเร็ว ปัจจัยสำคัญมาจากการกวาดต้อน เกลี้ยกล่อม และสวามิภักดิ์ มากกว่าอัตราการเกิดการตายของประชากรเดิมที่มีอยู่เช่นในช่วง หลังเมื่อการสงครามกับประเทศข้างเคียงยุติลง เช่น กวาดต้อนเกลี้ยกล่อม ญวน ลาว มอญ เขมร บางส่วนถูกส่งเข้ากรุงเทพฯ เพื่อใช้ในราชการต่างๆ บางส่วนถูกจัดให้รวมอยู่กับเชื้อ ชาติเดียวกันที่เจ้าเมืองเกลี้ยกล่อมมาได้ หรือ ตั้งเมืองใหม่ให้หัวหน้าไพร่เหล่านั้น ซึ่งมี ความดีความชอบเป็นเจ้าเมือง บางส่วนถูกจัดให้เป็นทาสเชลยของมูลนายซึ่งมีความดีความ ชอบในการสงครามและมูลนายอื่น มูลนายแต่ละคนมีทาสเชลยตั้งแต่จำนวนประมาณ 10 ถึงจำ นวน 100 อาทิ ทาสเชลยลาวของพระยาภูบาลบันเทียง ทาสเชลยเขมรของสมเด็จพระเจ้าพระ

¹ Crawford to Swinton. 27 June 1823 . พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 , หน้า 22 .

ยาบรมมหาพิชัยญาติติดทาสเชลยพระยานนทบุรี ทาสเชลยของเจ้านานในกรมและมีได้ตั้งกรม² บุคคลเหล่านี้ถูกส่งไปตั้งหลักแหล่งในบริเวณต่างๆ โดยเฉพาะภาคกลาง พวกมาเลย์ (ไทรบุรี ปัตตานี) ในบริเวณกรุงเทพฯ ออยุธยา พวกมอญในบริเวณกรุงเทพฯ ออยุธยา บริเวณปทุมธานี พวกลาวบริเวณที่ลาดเชิงเขา สุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี เขมรในบริเวณนอกเขตที่ราบภาคกลาง เพื่อส่งผลผลิตที่ได้มาให้มูลนาย วิธีการนี้เป็นวิธีการเพิ่มแรงงานที่สำคัญของรัฐ นอกจากเชลยแล้วปริมาณของทาสในสมัยรัตนโกสินทร์ ยังมาจากการซื้อขายซึ่งเป็นการเปลี่ยนสถานะของไพร่เป็นทาส อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของนายเงินและทาสอีกประการหนึ่ง

ข) การซื้อขายทาส

การซื้อขายทาสเป็นที่แพร่หลาย ดังเห็นได้จากนายเงินซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในการครอบครองทาส และทาสซึ่งเพิ่มปริมาณขึ้นและความหลากหลายของบุคคลผู้เป็นนายเงินจากการพิจารณาหลักฐานพบว่า นายเงินในสมัยรัตนโกสินทร์ มี การขยายตัวทั้งด้านปริมาณและประเภทผู้เป็นนายเงิน นายเงินมิได้จำกัดเฉพาะมูลนายซึ่งได้ทาสมาโดยตำแหน่ง และโดยฐานะทางเศรษฐกิจของมูลนายเท่านั้นหากแต่ นายเงินสมัยนี้มีความหลายมากขึ้น ทั้งเจ้าขุนนาง ราษฎรไทย จีน ซึ่งเกิดจากการเติบโตของเศรษฐกิจและสังคมโดยเฉพาะการอพยพเข้ามาของชาวจีนซึ่งทำให้มีนายเงินชาวจีนเพิ่มมากขึ้น นายเงินเหล่านี้เป็นนายเงินลักษณะของนายทุน-ผู้ประกอบการ - ผู้ผลิต ซึ่งส่วนหนึ่งอาศัยแรงงานจากทาส (ดูรายละเอียดในหัวข้อนายเงิน) จึงมีความต้องการและครอบครองทาสสูง

สำหรับทาส จำนวนทาสจากการขยายตัวมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นทั้งนี้เนื่องจากทาสมี

² กจช., เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษ เล่ม 2 เลขที่ 6, 9.

การเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาท คือในฐานะแรงงานของรัฐและแรงงานในลักษณะรับจ้าง และในฐานะของแหล่งเงินทุน รวมถึงมีโอกาสเป็นผู้ประกอบการด้วย ทาสจึงมีความสำคัญต่อสภาพเศรษฐกิจ - สังคมที่เปลี่ยนไปในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ดูรายละเอียดในบทที่ 4) ซึ่งเท่ากับความต้องการในการขายตัวก็มีมากขึ้นด้วยเช่นกัน

ค) การเปลี่ยนแปลงในระบบการควบคุมกำลังคน คือ การลดเวลาในการรับราชการของไพร่ จากการลดเวลาในการรับราชการจาก 6 เดือนเหลือ 4 เดือน ในสมัยรัชกาลที่ 1 และ 3 เดือนในสมัยรัชกาลที่ 2 และการรับเงินแทนการเกณฑ์แรงงานและส่วยจากราษฎร^๓ แล้ว ยังมีการเปลี่ยนแปลงชนิดของส่วยได้ เพื่อเป็นการทดแทนส่วยชนิดเดิม เช่น-

---

^๓ กนข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1186 เลขที่ 31 "ส่วยอากร," จ.ศ. 1189 เลขที่ 8 "บัญชีของส่วย," จ.ศ. 1192 เลขที่ 10 "บัญชีเงิน ส่งของส่วยเมืองต่างๆ," จ.ศ. 1208 เลขที่ 133 "บัญชีเงินส่วย เป็นต้น,".

ราษฎรเมืองเพชรบูรณ์ ซึ่งเคยส่งส่วยป่าน ขอเปลี่ยนเป็นส่งส่วยยาสูบแทน⁴ และการหลบหนีของไพร่ออกจากระบบ ในสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในการควบคุมกำลังคน ประการหนึ่ง คือ การหลบหนีของไพร่ ทั้งด้วยวิธีการหนีซ่อนตามป่าการออกบวช การติดสินบนมูลนาย การเข้าไปแอบแฝงมูลนายผู้มีอำนาจ การจ้างผู้อื่นรับราชการแทน การขายตัวเป็นทาส การปลอมลัก⁵

การเปลี่ยนแปลงในระบบการควบคุมกำลังคนที่เกี่ยวข้องกับไพร่นี้ ส่งผลที่สำคัญประการหนึ่งคือ ประสิทธิภาพในการรวบรวมผลผลิต รายได้ และแรงงานโดยเฉพาะในช่วงสมัยที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ซึ่งสภาพการณ์เหล่านี้เป็นเหตุผลหนึ่งซึ่งมีผลต่อการดำรงอยู่และ การเปลี่ยนแปลงของทาสในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ คือ การเบียดเบียนมาใช้และหาประโยชน์จากทาสมากขึ้นทั้งโดยรัฐ และโดยส่วนตัว เช่น การเกณฑ์ส่วยทาสมากขึ้นเกณฑ์แรงงาน การซื้อขายทาสเพื่อใช้ในกิจกรรมส่วนตัว ซึ่งหมายถึงว่า มีความต้องการใช้ทาสมากขึ้นนั่นเอง การเพิ่มจำนวนคนเหล่านี้ มีทั้งสถานะไพร่ - ทาส ด้วยเหตุนี้ปริมาณของทาสในสมัยรัตนโกสินทร์จึงเพิ่มจำนวนมากขึ้นด้วย บันทึกของชาวต่างประเทศ ได้กล่าวว่า มีทาสสินไถ่จำนวนมาก และปริมาณของทาสมาก ปาเลอกัวล์ประมาณว่า มีทาสในราว 1 ใน 3 หรือ 3 ใน 4 ของประชากรทั้งหมด แอนนาเลียในเวเนลประมาณว่า มีทาสในราว 1 ใน 4 ของประชากรทั้งหมด

การทราบปริมาณทาสที่แน่นอนเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก เนื่องจากข้อจำกัดทางหลักฐาน

⁴ กจช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 159 "จดหมายเหตุพระยาอำมาตย์ถึงพระยาไชยวิชิตผู้รักษากรุงเก่า ว่าหลวงวังเมืองเพชรบูรณ์นำยาสูบแทนป่านส่วยลงมาส่งขุนฤทัย, ".

⁵ อัญชลีย์ สุธายัฒน์ "ความเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่...". นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, "การควบคุมกำลังคนสมัยรัตนโกสินทร์...".

อย่างไรก็ตามจากบัญชีเลขในกรมกองต่างๆ และประมวลจากเอกสารข้างเคียง เห็นได้ว่า
จำนวน "เลขทาส" ไม่น้อยเช่นกัน โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับเลข ในกรมกองเดียวกัน
อย่างน้อยชี้ให้เห็นว่า ปริมาณทาสมีจำนวนไม่น้อยเช่นกัน (ดูตาราง)

การเพิ่มจำนวนทาสนี้ เป็นผลให้รัฐต้องเข้าควบคุมทาสมากขึ้น โดยการถึงทาสเข้าสู่ระบบมุล
นาย - ไพร และกำหนดสังกัด หน้าที่ของทาสโดยตรงต่อรัฐ ทำให้ทาสมีฐานะ และบทบาทที่
เปลี่ยนไป

ตารางที่ ตารางแสดงจำนวนทาสในสังกัดกรมกองต่างๆ

สังกัด	จำนวน			เลกรวม	หมายเหตุ
	ทาส	เชลย	ไพร่ (สม)		
กลาโหม	237(1)	339	29	760	จำนวนในวงเล็บ เป็นคนเชื้อชาติ ถิ่นคือจีน ญ.=ญวน ช.=แขก ฝ.=ฝรั่ง
กรมมหาดไทย	277(11)	351	10 (25)	997	
กรมท่ากลาง	139(5)	7	23(22)(ญ.1)(ฝ.1)	288	
กรมท่าขวา	65(7)	2	6(ช.1)	85	
กรมท่าซ้าย	149(156)	5	43(92)	660	
กรมวัง	215(4)	39	34(4)	443	
กรมนา	146(16)	14	25(9)(ญ.5)	336	
กรมเมือง	53(1)	2	3(2)	102	
คลังสินค้า	170(15)	53	125(11)	625	
กรมพระคลัง					
กลาง , ขวา	429(57)	146	90(94)(ช.7)	1224	
กรมพระคลังซ้าย	88(5)	1	24(3, 15)	190	
พระคลังมหาสมบัติ	296(79)	8	9(101)		
ล้อมพระราชวัง					
ซ้าย, ขวา	-	-	-	-	
กรมแสงใน	106	4	39	189	
กรมเกณฑ์แสง, ปืน	56(6)	2	12	113	
มหาดเล็กเวร	43	28	5(2)	210	
มหาดเล็กเวรสิท	95	10	16(2)	195	
มหาดเล็กเวรฤท	83(1)	17	3(2)(ญ.2)	174	
มหาดเล็กเวรเด็จ	140(11)	4	15(5)	271	
กรม- ขวา	46	1	9	109	
ซ้าย	5				
คลังราชการ	45	19	3	88	

สังกัด	จำนวน			เลกรวม
	ทาส	เชลย	ไพร่(สม)	
ข้างที่ชาว	9	1	-	20
กรมโหร	10(1)	1	5	12
คลังสุพรรณ	14	-	9	31
กรมนา	ชาย	-	-	84
		-	-	
		-	-	
			4730	8035

ที่มา กษช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 64 "บัญชีเลข และสมกำลังใน
กรมต่างๆ

จำนวนรวมทาส 4730 คนคิดเป็นประมาณร้อยละ 50 ของจำนวนแลกนับเป็นจำนวนที่มาก
 อย่างไรก็ตามจำนวนที่นำมาแสดงมิได้เป็นข้อสรุปจำนวนทาสทั้งหมด แต่ต้องการชี้ให้เป็นจำ
 นวนที่เป็นจริงจากเอกสารของไทย มากกว่าการอ้างอิงเพียงเอกสารต่างชาติ จำนวนทาสที่
 ปรากฏนี้ยังมีตัวแปรอีกมากเช่น ประสิทธิภาพในการเกณฑ์ เป็นต้น และจากตารางนั้นจำนวน
 ทาสที่ปรากฏเป็นเพียงทาสที่ถูกลักแล้วเท่านั้น ไม่รวมถึงทาสอีกจำนวนหนึ่ง คือ ผู้หญิง และ
 เด็ก

4.2 นายเงิน

ข้อสังเกต ประการหนึ่งเกี่ยวกับนายเงินในสมัยรัตนโกสินทร์คือ การขยายตัวทั้ง
 ทางด้านปริมาณ และประเภทของผู้เป็นนายเงิน นายเงินมิได้จำกัดอยู่เฉพาะมูลนายซึ่งได้
 ควบคุมทาสตามระบบการควบคุมกำลังคน หรือตามฐานะทางเศรษฐกิจของมูลนายซึ่งมีโอกาส
 ดีกว่าบุคคลประเภทอื่นๆ นายเงินในสมัยรัตนโกสินทร์มีความหลากหลายมากขึ้น ตั้งแต่พระ
 บรมวงศานุวงศ์ถึงราษฎร โดยเฉพาะมูลนายระดับล่าง ราษฎรไทย , จีน ซึ่งครอบครองทาส
 โดยการซื้อ - ขายทาส

ก. นายเงิน - มูลนาย มูลนายเป็นผู้ครอบครองทาสเนื่องจากระบบราชการ ได้
 แก่ทาส (เป็นคนหลวง) ซึ่งได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ ตามความดีความชอบ
 หรือตำแหน่งหน้าที่ เช่น มูลนายซึ่งได้รับตำแหน่งจะได้รับพระราชทานเลขติดตัว

...ขอรับพระราชทานเอาหลวงอุดมโภษาปลัดกรมพระคลังสินค้า กรมพระราชวัง
บวรฯ เป็นผู้ช่วยราชการตามพระยานครไชยศรี ... เลกติดตัว

จําหน่าย ดาย ทาษ 2

ขุนหมื่น 5 7

9

คง ทนาย 1 2

ทาษ ...⁶

เลกเฉลยซึ่งพระราชทานให้แม่ทัพนายกองเช่น เขมรเฉลยของสมเด็จพระบรมมหาพิไชย
ญาติ⁷ ทาสเหล่านี้คือ "คนหลวง" ได้แก่ เฉลยคนที่ถูกลงโทษจากการรับราชบาทว์ (คือ
การรับเอาทรัพย์สินสมบัติของผู้กระทำผิดในคดีร้ายแรง เช่น การกบฏ การหนีทัพ การเบียดบัง
พระราชทรัพย์ การล่วงเกินพระราชอาญา ด้วยการรับเอาทรัพย์สินสมบัติ อาภินิหารรยาฆ่า
ทาส และทรัพย์สินสิ่งของ ของผู้กระทำผิดมาเป็นของรัฐ) คนที่ถูกลงโทษโดยคำสั่งศาลเนื่อง
จากภาวะหนี้สิน (กฎหมายกำหนดให้ตัวผู้กู้เงินนั้น ต้องขายตัวทาส เพื่อนำเงินมาชำระค่า
ปรับ เนื่องจากกระทำผิดในคดีความเกี่ยวกับการละเมิดทะเลาะวิวาทอาชญากรรม เป็นต้น
ซึ่งพระราชทานให้มูลนายไปตามตำแหน่งหน้าที่ราชการ ดังนั้นเมื่อมูลนายถึงแก่กรรมลงเลก
ทาสที่พระราชทานนี้ถูกโอนกลับมาเป็นของหลวงตามเดิม ซึ่งอาจสังกัดหมู่และ -

⁶ กษ., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ 3 จ.ศ 1205 เลขที่ 20 "สารตราท่านเจ้า
พญาจักรี ให้มาแก่พระปลัด...กรมการเมืองนครไชยศรี ," และ จ.ศ 1188 เลขที่ 2 "
ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี เรื่องตั้งหลวงณรงค์วงษา เป็นพระยาสุโขทัย, ". เป็นต้น

⁷ กษ., เอกสารรัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล เล่ม 5 เลขที่ 1.

พระราชทานให้แก่ผู้มารับราชการสืบต่อไป หรือพระราชทานตามคำขอพระราชทานเลขของ
 มุลนายคนอื่น^๘ หรือ การเปลี่ยนฐานะจากทาสเป็นไพร่หลวง^๙ แต่โดยทั่วไปก็ตกอยู่กับ
 บุตรหลานซึ่งรับราชการสืบต่อมานั่นเอง อำนาจในการควบคุมทาสของมุลนายได้แก่ การ
 เกณฑ์ส่วย เข้าเวรราชการหรือเงินค่าราชการในลักษณะเดียวกับไพร่ นายเงินประเภทนี้จึง
 ไม่มีสิทธิ์เหนี่ยวทาสซึ่งได้มาโดยระบบราชการ ในกรณีที่มุลนายเป็นนายเงินด้วย การควบคุม
 และใช้แรงงานทาสเป็นไปได้มากขึ้น

ข. นายเงิน - เอกชน นายเงินประเภทนี้คือ นายเงินซึ่งครอบครองทาส โดย
 กำลังเศรษฐกิจของตนเองด้วยการซื้อขายและการกู้ยืมเงิน โดยมากก็เป็นกลุ่มเดียวกับนาย
 เงินประเภทแรก บุคคลเหล่านี้มักมีทาสลูกหนี้ในครอบครองเป็นจำนวนมาก เช่น พระสุริยวงศา
 กรมการเมืองหล่มสัก มีสารกรมธรรม์ทาสลูกหนี้จำนวน 112 ฉบับ^{๑๐} เจ้าอุปราชมีทาส
 เสด็จทาสลูกหนี้ประมาณ 80 - 100 คน^{๑๑} เป็นต้น รวมถึงเอกชนซึ่งเข้ามามีส่วนในระบบ
 ราชการ เจ้าภานายอากกร เจ้าภานายอากกรส่วนมากมีสภาพเป็นนายเงินด้วย เช่น ขุน
 เทพอากกร นายอากกรเมืองนครไชยศรีและ ขุนพินิจอารีย์ หมื่นขจรไพธสร์เจ้าภานายอากกร
 คุม^{๑๒} เป็นต้น มีหลักฐานจำนวนมากชี้ให้เห็นว่า เจ้าภานายอากกร มักนำเงินมาช่วยได้

^๘ กจช., เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษ เล่ม 3 เลขที่ 38 "หม่อมเจ้าชาว
 ทูลเกล้าฯ ถวายเรื่องขอเลขในกรมพระเทเวศร์รินทร์,"

^๙ กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 254 "เรื่องเร่งรัด
 เอาตัวทาสของนายบุตรจากหลวงสัมมาตรา, "

^{๑๐} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 30 "เรื่องสารตราเจ้า
 พระยาจักรี ตอนเมืองหล่มสัก เรื่องรับนาการอ้ายสุริยวงศา,"

^{๑๑} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 162 "รายการสิ่งของ
 ทองเงินสารฯ ทาสลูกหนี้ และบุตรของเจ้าอุปราชผู้ถึงแก่กรรม,"

^{๑๒} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207. เลขที่ 270 จ.ศ. 1215 เลขที่ 72.

ทาสไปเสมอ เช่น นายอากรเตาสุราเมืองพิษณุโลก ได้ตัวจีนเอง อำแดงแซมทาสกายแก้ว
ไปจากผู้ช่วยเมืองพิษณุโลก ¹³

นอกจากนี้ นายเงินที่น่าสนใจคือ นายเงินจากมูลนายระดับล่าง และราษฎรไทย,
จีนซึ่งปรากฏมีจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ มีจำนวนทาสลูกหนี้ในความครอบครองเป็นจำนวนหลาย
คน เช่น นายทองสุข ผู้เป็นที่ขุนพลานไพริน หัวหมื่นพระตำรวจ ขุนชาญไชยกรมมหาดไทย,
หมื่นทรงละครในกรมพระตำรวจซ้าย เป็นต้น ¹⁴ และรวมถึงบุคคลซึ่งเกี่ยวข้องกับมูลนาย
เช่น ภรรยา พี่น้อง ซึ่งมีสภาพเป็นนายเงินย่อมได้รับความสะดวกในการดำเนินการ ต่างๆ
อาทิ หมิ่นชำนานูสงคราม ภรรยาและพี่น้องหมิ่นชำนานู ที่เมืองนครนายก , มารดาหมิ่นสุภา ¹⁵
เป็นต้น สำหรับราษฎรไทย, จีน เป็นนายเงินซึ่งมีทาสในครอบครองเช่นเดียวกัน จำนวน
ทาสในครอบครองมากน้อยตามแต่กำลังทรัพย์ที่มี เช่น ยายทรัพย์ นายสม จีนเกิด จีนจู ¹⁶

เหตุผลสำคัญของการขยายตัวของนายเงินนั้นประการหนึ่งคือ สืบเนื่องมาจากการ
ขยายตัวทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากระบบเจ้าภาษีนายอากร การค้าและการขยายตัวของ
จำนวนประชากร ซึ่งเป็นเหตุให้เงินตรามีความสำคัญขึ้น และเกิดความต้องการแรงงาน และ
เงินทุน มูลนายและราษฎรส่วนหนึ่งมีศักยภาพในการเป็นนายเงินมากขึ้นไม่ว่าจะด้วยเหตุผล
ในการใช้แรงงานทาส หรือ ดอกเบี้ยจากเงินกู้ประการใดก็ตาม

¹³ กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1206 เลขที่ 155 "หนังสือพระยา
มหาอำมาตย์ มาถึงพระไชยบุรินทร์ พระจงรณฤทธิ กรมการเมืองพิษณุโลก,".

¹⁴ กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1207 เลขที่ 197 "ใบบอกเมือง
กรุงเก่าให้ส่งตัวทาสลูกหนี้นายทองสุข," . จ.ศ 1207 เลขที่ 253 จ.ศ 1207 เลขที่ 270

¹⁵ กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 281.

¹⁶ กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 14, จ.ศ 1206 เลข

ลักษณะของนายเงินประเภทนี้ สามารถแยกเป็น 2 ประเภท คือ นายทุนเงินกู้ และ นายผู้ประกอบการและผู้ผลิต ประเภทแรกเป็นนายเงินแบบนายทุนเงินกู้ นายเงินประเภทนี้ เป็นบุคคลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีเงินทุนในการให้กู้ยืม ซึ่งมีทั้งการให้กู้ยืมเงินโดยส่งเป็น ดอกเบี้ยตามอัตราที่กำหนด เช่น จีนเกี่ยวกับอั้งตงสุด จีนฮวด หลวงนายเดช ¹⁷ และการรับขายฝากทาสซึ่งมีทั้งขายฝากโดยนำเอาบุตรภรรยาพี่น้องมาไว้เป็นประกัน และการขายฝากแบบผูกดอกเบี้ยไปโดยมิต้องเอาคนมาเป็นหลักทรัพย์ประกัน ความผูกพันคือการส่ง ดอกเบี้ย เช่น หมิ่นชำนารสงครามในกรมหมาดไทย นายทองสุขผู้เป็นขุนพลานไทยริน หัว หมิ่นพระตำราจไน พระกำแหงพระรามปลัด ¹⁸

ประการที่สอง คือนายเงินแบบผู้ประกอบการ และผู้ผลิตนายเงินประเภทนี้ต้องการ แรงงานเป็นสำคัญ นายเงินผู้ประกอบการที่เห็นได้ชัด คือ เจ้าภานายอากรมักเป็นผู้ที่ประ กอบการด้วย เช่น เป็นนายทุนเงินกู้ ค้าขาย ทำสวน ทำไร่ โรงเตาสุรา โรงงานน้ำตาล เหมืองตีบุก เป็นต้น คนเหล่านี้มีการซื้อไถ่ทาส ซึ่งแรงงานทาสนอกจากใช้เป็นแรงงานภายใน

¹⁷ กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1206 เลขที่ 165 "ร่างตราพระ ยามหาอำมาตย์ ถึงพระยาพิชัย ด้วยจีนเที่ยว อั้งตงสุดนำเรื่องราวมายัง ศาลลูกขุนให้ชำระ ลูกหนี้ที่ติดค้างเงินต้น," . จ.ศ 1206 เลขที่ 166 "ร่างตราเรื่องจีนฮวด นำเรื่องราว ขึ้นยังศาลลูกขุน ณ ศาลหลวง ว่า ลูกหนี้ยังตกค้าง , ". จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ 1223 เลขที่ 234 "ฎีการ้องทุกข์รายบุตรหลวงนายเดช กล่าวหาหลวงไมตรี," .

¹⁸ กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1206 เลขที่ 155 "ร่างตราเรื่อง หมิ่นชำนารสงคราม นำเรื่องราวกว่าโทษพระนครนายก," . จ.ศ 1207 เลขที่ 197 " เรื่องใบบอก เมืองกรุงเก่า ให้ส่งตัวทาสลูกหนี้นายทองสุข," . จ.ศ 1229 เลขที่ 234.

ในครัวเรือนแล้ว ส่วนหนึ่งน่าจะมีส่วนในการประกอบกรของนายเงินด้วย เช่น นายอากร
เตาสุรา เมืองพิษณุโลก หลงจูสีจอ ¹⁹

ในส่วนของราษฎร ราษฎรจำนวนมากมีฐานะเป็นนายเงินมีทาสในครอบครองตั้ง
แต่จำนวน 1 คนขึ้นไป นายเงินประเภทนี้ประกอบกรที่เห็นได้ชัด คือการค้าและเป็นผู้ผลิต
ในภาคเกษตรกรรม แรงงานทาสนับว่ามีความสำคัญต่อนายเงินประเภทนี้ เนื่องจากเป็นบุคคล
ที่สามารถครองครองแรงงานโดยวิธีการซื้อขายทาสเท่านั้น ซึ่งต่างจากมูลนายสามารถ
ครอบครองแรงงานโดยตำแหน่งและหน้าที่ด้วย เช่น อำแดงอิ้วกรรยาจันทัง ซึ่งเป็นข้าอยู่ใน
เจ้าจอมข้างในพระราชวังทำการค้าขายที่เมืองฉะเชิงเทรา นายดำ อำแดงนึ่งข้าในสมเด็จ
พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ซื้อสินค้าบรรทุกไปขายที่เมืองฉะเชิงเทรา นายดำ อำแดง
นึ่งข้าในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ซื้อสินค้าบรรทุกไปขายที่เมืองพิจิตร กับอิ
หม อิศาทาส เป็นต้น ²⁰ ผู้ประกอบกรประเภทนี้ยังเห็นได้จากระบบเจ้าภานายอากร
ทั้งนี้เพราะสิ่งของที่มีอากรย่อมหมายถึงสิ่งของนั้นมีผู้ประกอบกร ดังนั้นอากรจำนวนมากที่
ขยายเพิ่มมากในรัชกาลที่ 3 ก็คือ การขยายตัวของผู้ประกอบกรด้วย เช่น ดิบก น้ำตาล ยา
สูบ ป่าน ผ้าย เป็นต้น

¹⁹ กษ., จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 จ.ศ 1206 เลขที่ 155 "หนังสือพระ
ยามหาอำมาตย์ มาถึงพระไชยบุรณ พระจงรณฤทธิ กรมการเมืองพิษณุโลก," . จ.ศ 1206
เลขที่ 16 "ร่างตราเรื่องหลงจูสีจอกล่าวโทษจีนลกุกุหนี่ ว่ายกยอกตองไปให้แก่จีนมีชื่อ," .

²⁰ กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1209 เลขที่ 131.
จศ. 1207 เลขที่ 255.

ตาราง แสดงประเภทของนายเงิน

นายเงิน	บริเวณ	หมายเหตุ (ที่มา)
ยายทรัพย์	ตาก	จ.ศ 1200
นายผัก	บ้านนาค้อ	
จีนเกิด อำแดงทับ	กรุงเทพ พิษณุโลก	1201
พระอินเดช	กรุงเทพ	
พระยาบริรักษ์ภูธร	ตะกั่วป่า	1202
กองหลวงณรงค์รามศึก	เพชรบูรณ์	1203
นายเอม อำแดงบัว	กรุงเก่า กรุงเทพ	1205/52
ขุนบัวรุ่ง ขุนรามโยธา		
ปราง, นาก		1205/130
นายสม		1205/10
พระเจ้าน้องยาเธอ-		
พระองค์เจ้ากลาง	กรุงเทพ อุทัย	1205/144
คอมป่าโต	เพชรบุรี	1206/14
นายเถื่อน	ตาก	1206/24
อ้ายสุริยวงษา	เพชรบุรี	1206/30
นายแก้ว	นครไชยศรี	1206/30
หลวง	กรุงเก่า	
หมื่นชำนาญ	นครนายก	1206/165
นายทัต	พิษณุโลก	
อำแดงเพียร	กรุงเทพ , ปราจีน	1206/168
พระพิพัฒ โภษา	ชัยนาท	
นายกัน อำแดงเปน	อ่างทอง	
นายปาน อำแดงนก	สุพรรณ	1206/178
พระวิเสฏฐมงคล(ทอง)	พิชัย แพร่	1207/49
นายทองสุข(ขุนพลานไพริน)	กรุงเก่า	1207/197
ขุนทิพ		1207/128

นายเงิน	บริเวณ	หมายเหตุ (ที่มา)
ขุนชาญไชย(กรมมหาดไทย)	ลพบุรี	1208/253
นายวอน	อ่างทอง	
นายนุด	กรุงเก่า	1207/254
ท้าวเทพอากร	สุพรรณ	
นายนวร	อ่างทอง	1207/259
บิดามารดาอำแดงนุ	ฉะเชิงเทรา	1207/260
หมื่นทรงละคร	ลพบุรี	1207/270
อำแดงอยู่	พรหมบุรี	1207/271
มารดาหมื่นสุภา	อ่างทอง	1207/281
นายเมือง อำแดงเพียน	กรุงเทพ	1207/271
หลวงนครชุม พระไชยบูรณ์	บ้านไร่	1207/275
นายนาค		1208/18
มารดาจันมี	สุโขทัย	1208/124
ม.จ.ชอง		1218/126
อำแดงลัด ภรรยานายสัง		
บ่าวจางวางเนียนในกรม—		
พระราชวังบวร		1208/126
จันจู	พิษณุโลก	1208/127
		1208/144
นายสมบูรณ์	สระบุรี	1210/187
ท้าวราชวงศ์ ท้าวราชวัง	หล่มสัก น่าน	1210/197

ที่มา กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200-1210

จากตารางนี้เป็นเพียง บางส่วนเท่านั้นจึงเป็นเพียงภาพบางส่วนเท่านั้น อย่างไรก็ตามก็แสดงให้เห็นถึงความหลากหลาย ของประเภทของนายเงินได้

4.3 ฐานะและบทบาทของทาส

บทบาทของทาสที่เปลี่ยนแปลงไปเห็นได้ชัดใน 2 ลักษณะ คือ การที่ทาสเป็นแรงงาน และเป็นแหล่งที่มาของทุน

4.3.1 ทาสเป็นแรงงาน

ก. ทาสเป็นแรงงานของรัฐ

บทบาทโดยทั่วไปของทาส คือ เป็นแรงงานรับใช้ในบ้านของนายเงิน เช่นทำงานรับใช้นายเงิน ได้แก่ การทำงานบ้านประเภทปัดกวาด เช็ดถู ตักน้ำ ตำข้าว ทำงานหนัก เช่น ฝึกหัด ทำไร่ ทำสวน จากสภาพเศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนไปมีผลให้ทาสมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทในทางเศรษฐกิจด้วย

ทาสที่เป็นแรงงานในระบบมีลักษณะ 2 อย่าง คือ ถูกเกณฑ์ส่วย และถูกเกณฑ์แรงงาน

การเกณฑ์ส่วย สมัยอยุธยาตอนปลาย ทาสซึ่งอยู่ในสังกัดไพร่ส่วย ถูกเกณฑ์ส่วยในอัตราประมาณครึ่งหนึ่งของไพร่

...ไพร่ส่วยตึกุนั้น ถ้าแลมิได้เอาตึกุนมาส่งต้องเสียเงินแทน สกรรสิบบาทเลว ทახห้าบาท ไพร่หมู่ตะพุ่มนั้น ถ้ามิได้เกี่ยวหญ้า ให้ช้างต้องเสียเงินค่าหญ้าสกรรเก้าบาทเกลี้ยกล่อมคนละหกบาท เลวทახ คนละตำลึงสองสลึง แลข้าส่วยเงินนั้น เลกเดิมสกรรสอง ตำลึงบ้าง หกบาทบ้าง ทახคนละตำลึงบ้างคนละสามบาทบ้าง เลกในสกรรคนละตำลึง ทახคนละสองบาท แลข้าส่วยฝางนั้นถ้ามิได้เอาฝางมาเสียส่วย ต้องเสียเงินแทนสกรรเจ็ดบาท สองสลึงเลกทახสามบาทสามสลึง แลข้าส่วย เบ็ดเสร์จนอกกว่านั้นต้องเสียส่วยน้อยกว่านี้อีก...²¹

ในสมัยรัตนโกสินทร์ การเกณฑ์ส่วยโดยทั่วไปมีกระจุเป็นยอดรวม ไม่แยกอัตรา

²¹ "พระราชกำหนด มาตรา 48 "กฎหมายตราสามดวง . เล่ม 5.

ระหว่างไฟรกับทาส ไฟรสมและไฟรหลวงเสียส่วยเท่ากัน ²² บางเมืองเลิกเสมียน ทนาย และทาสเสียส่วยในอัตราที่ต่ำกว่าไฟร ²³ บางเมืองยกเว้นไม่เกณฑ์ส่วยจากทาส ทั้งนี้นับรวมทาสกับคนพิการ บุตรกรรมการ ทนาย และเชลย ซึ่งจัดไว้เป็นส่วน "ยกไว้" ไม่ต้องเสียส่วย ²⁴ อย่างไรก็ตามมีหลักฐานแสดงว่า ไฟรกับทาสเสียส่วยในอัตราเท่ากัน ทั้งโดยระบุและไม่ระบุว่าเกณฑ์ส่วยจากใคร

โดยทั่วไปมักเข้าใจเพียงว่า ทาสไม่ต้องเสียส่วยหรือเสียในอัตราครึ่งหนึ่งของไฟร แต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีหลักฐานว่าไฟร และทาสเสียส่วยในอัตราเท่ากัน ทั้งโดยระบุอัตราแต่ละคน และระบุอัตรารวม เช่น

...เมืองสวรรคโลกย หลวงสวัสดิ์จงใจ ส่วยฝั้งคงขุนหมื่น 6 ยก เดิมไฟร 3 ยก บวกขึ้นไฟร 2 ทาษ 2 (รวม) ไฟร 5 ทาษ 1 (รวม) 12 นำส่วยเดิมไฟร 9 ทาษ 5 (รวม) ไฟร 20 ทาษ 5 (รวม) 25 คน เงิน 1 ชั่ง 55 บาท ... ²⁴

...เมืองพิไชย ส่วยไม้ 8 กอง พระวิเสทจุมพล เลก 218 คน ยก 80 คน ทำส่วย 108 คล 2 ตน หลวงณรินทรบริรักษ์ เมืองน้ำปาด จำนวนตาย 52 ฉรา พิการ 14 คง เสมีयर 1 ทนาย 30 สกรร สม 345 ทาษ 47 ฉลย 17 สมล 6 (รวม) 508 คน เกนไหนทำส่วยไม้ 120 คน คลย 2 ต้น

²² หจช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1209 เลขที่ 113 "สารตราเรื่องตอบรับครึ่งส่วยกับเรื่องเกณฑ์เจ้าเมืองกรมการกองนอก ทำส่วยทองแดง,".

²³ หจช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1189 เลขที่ 8 "บัญชีกองส่วย,".

²⁴ หจช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1209 เลขที่ 113 "สารตราเรื่องตอบรับครึ่งส่วย กับเรื่องเกณฑ์เจ้าเมือง กรมกองนอกทำส่วยทองแดง,".

²⁵ หจช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1189 เลขที่ 8 "บัญชีกองส่วย,"

...กองพระจรงรณฤท นายคุมเป็นขุนราชพิทักษ์ นายเป็นหมื่นรักษาพลปลัดกอง
รับ เลกหมื่นรามพินาภูเข้าหลวงเกลี้ยกล่อม สมัคทำส่วยเงิน ยกไว้ นายกอง 1
ปลัด กอง 1 (รวม) 2 คงทำส่วยเป็นแม่ สม 10 คล 2 2 ปีละ 5 เลกนางทอง
เปนขุนราชอาญาสมัคทำส่วยเงินคักปีมแมนพศก เสมียร 1 สม 4 ทาษ 1 (รวม)
6 คล 2 2 ปีนี้ง 15 .. ²⁶

---

²⁶ หจช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1189 เลขที่ 8 "บัญชีกองส่วย,"

ตาราง
อัตราการเสียชีวิตของทาส

ประเภทของ สาย	แหล่งที่ส่ง	อัตราต่อคน	หมายเหตุ
ตีบูก	หัวเมืองปักษ์ใต้ เช่น ภูเก็ต และนครศรีธรรมราช	28 ชั่ง	อัตราของไพร่สม, ทนาย
ดินประสีว ซีฝั่ง	ชัยภูมิ จัตุรัส ชนบท ชุมพร และพัทลุง สาละวัน นครจำปาศักดิ์ อุบล ชงเจียม สะเมียง กากลินธุ์ เขมรราช ร้อยเอ็ด แสนปาง เซล้าเกา ลีทันตร เสียมราช สังขะ สุวรรณภูมิ และไชยบุรี	14 ชั่ง 2 ทาบ 12 ชั่ง, 16 ชั่ง และ 20 ชั่ง	อัตราของทาส ไม่แยกไพร่หรือทาส
ฝ่าย	ปราณบุรี กาญจนบุรี เมืองขึ้นต่อ กาญจนบุรี และสุพรรณบุรี	2 ภารา	อัตราของไพร่สม,
ผ้าขาว	ยโสธร ชนบท หนองคาย นครพนม ร้อยเอ็ด ขอนแก่น อุบล สุวรรณภูมิ เวียงจันทน์ น่าน แพร่ เชียงใหม่ พิชัย และตาก	1 ภารา 10 ผืน 3 ผืน	อัตราของทาส ไม่แยกไพร่หรือทาส ไม่แยกไพร่หรือทาส
เงิน	นครจำปาศักดิ์ สาละวัน คำทองใหญ่ แสนปาง ลีทันตร ชงเจียม สะเมียง คงสภาพ หนองหาร เขมรราช เชียงแต คำทองน้อย ชนบท ขอนแก่น เลย ศรีษะเกษ ยโสธร สุพรรณบุรี ชัยนาท พิชัย นครสวรรค์ สุโขทัย สวรรคโลก และพิษณุโลก	1 ตำลึง 2 ตำลึง 2 ตำลึง 2บาท 2 ตำลึง 2บาท 1 ตำลึง 1บาท 2 ตำลึง 1 ตำลึง	อัตราหัวเมืองลาว ไม่แยก อัตราหัวเมือง อัตรา อัตราของไพร่สม, ทาส อัตราของไพร่สม, ทนาย อัตราของทาส อัตราของไพร่, ทาส
ผลเร็ว	คำทองใหญ่ สาละวัน นครจำปาศักดิ์ อุบลกาฬสินธุ์ รัตนบุรี สุวรรณภูมิ	3 คนต่อทาบ 5 คนต่อทาบ	อัตราหัวเมืองไทย อัตราหัวเมืองลาว

ประเภทของ สาย	แหล่งที่ส่ง	อัตราต่อคน	หมายเหตุ
	เขมราฐ มุกดาหาร สุรินทร์ สังขะ ชุขันธ์ ร้อยเอ็ด สุพรรณบุรี กำแพงเพชร พุทไธสง ขอนแก่น ฉะเชิงเทรา ศรีสะเกษ เดชอุดม ตาก สกลนคร เซล้าเกา ลีทันดร พระตะบอง เสียมราช สองคอนดอนดง สะเม็ยะ แสนปาง ปราจีนบุรี กบินทร์บุรี วัฒนานคร ลำเนา- หนองปรือ เชียงเงิน เชียงทอง คำเขื่อนแก้ว บ้านต้อ ยโสธร นครราชสีมา อนุรักษ์ สระบุรี นครนายก ท่าขอนยาง และภูแล่นช้าง	5 คนต่อหาบ	ตะวันออก อัตราเลกลาว เลกเขมร
ฝาง	ศรีสวัสดิ์ ปราณบุรี บางสะพาน ราชบุรี กาญจนบุรี เพชรบุรี และปทุมธานี	2 โยน	ไม่แยกไพร่หรือ ทาส
เสา	สรรค์บุรี และสุพรรณบุรี	2 คนต่อ 3 ตัน	ไม่แยกไพร่หรือ ทาส
ไม้ (ขอนสัก และตะแบก)	น้ำป่าด ลับแลพินธุโลก เชียงเงิน เชียงทอง เกิน เชียงใหม่ ตาก สุโขทัย พิชัย สวรรคโลก ลพบุรี นครสวรรค์ สรรค์บุรี สระบุรี นครราชสีมา อุทัยธานี ปราจีนบุรี กำแพงเพชร ลำพูน พิจิตร แพร่ นครไทย ฝาง และน่าน	2 ตัน 3 ตัน (ไม้ขอนสัก) 5 ตัน	ไม่แยกไพร่ ทาส
ทองคำมุย	อัดปือ นครจำปาศักดิ์ สาละวัน ชนบท นครจันทิก ปักธงไชย นครราชสีมา ภูเขี้ยว จัตุรัส หนองคาย พระตะบอง โพนพิสัย ภูเวียง แมต ชัยภูมิ บำเน็จ- ณรงค์ อุบล สกลนคร พรรณานิคม	1 บท 2 สลึง 1 สลึง	เมืองพรหมกับ เมืองสิงห์ เพชรบูรณ์ และ หัวเมืองลาว อัตราของทาส

ประเภทของ ส่วย	แหล่งที่ส่ง	อัตราต่อคน	หมายเหตุ
ปาน	ท่าอุเทน ยโสธร นครพนม เพชรบุรี วิเชียรบุรี เพชรบูรณ์ สวรรคโลก พิษณุโลก สุโขทัย พิษณุ และปากเหือง แสนปาง ยโสธร นครพนม ชนบท สิกันทร มุกดาหาร กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด ขอนแก่น คำทองใหญ่ หนองคาย	2 คนต่อหาบ 25 ชั่ง	ไม่แยกไพร่หรือ ทาส
กระวาน	นครราชสีมา วิเชียรบุรี และเพชรบูรณ์ โพธิ์สัตว์ สรรค์บุรี อุทัยธานี ราชบุรี เพชรบุรี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี บางสะพาน กำแพงเพชร พระตะบอง เสียมราฐ นครสวรรค์ ชุมพร ประทิว กาฬสินธุ์ สุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด ยโสธร	4 ชั่ง 25 ชั่ง	อัตราเมือง พระตะบอง อัตราหัวเมืองอื่นๆ
น้ำรัก	นครพนม หนองคาย หนองหาร กาฬสินธุ์ สกลนคร อุบล เขมรราช มุกดาหาร สุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรี ยโสธร นครราชสีมา และสุพรรณภูมิ	10 ทะนาน และ 24 ทะนาน	อัตราไม่แน่นอน
ครึ่ง	นครจำปาศักดิ์ แสนปาง เซล้าเกา สังขะ สิกันดำ สะเม็ยะ สุวรรณภูมิ อุบล ชงเจียม หล่มสัก แก่นท้าว เพชรบูรณ์ เลย และด่านซ้าย	5 คนต่อหาบ	ไม่แยกไพร่หรือ ทาส
ทองแดง	น้ำปาก ลับแล ผ่าง บางโพ นครจันทิก และส่วยกองนอก	5 คนต่อหาบ 3 คนต่อหาบ	ไม่แยกไพร่ ทาส
ไม้แดง	จันทบุรี ตราด ระยอง บางละมุง ชลบุรี และพนัสนิคม	10 หาบ	ไม่แยกไพร่หรือ ทาส

ประเภทของ ส่วย	แหล่งที่ส่ง	อัตราต่อคน	หมายเหตุ
นุ่น	-	2 ทาบ	ไม่ระบุแหล่งส่ง และไม่แยกไพร่ หรือทาส
กฤษณา	-	2 ชั่ง	ไม่ระบุแหล่งส่ง และไม่แยกไพร่ หรือทาส
ไหม	นครจำปาศักดิ์ อุบล ชงเจียม เขมราฐ แสนปาง และสิทันตร	-	ไม่ระบุอัตรา มักใช้ ส่งแทนส่วยประเภท อื่น
นอระมادت	เขมราฐ	-	ไม่ระบุอัตรา มักใช้ ส่งแทนส่วยประเภท อื่น หรือนำเงินส่วย ไปซื้อนอระมادتส่ง
ยางรง	จันทบุรี	-	ไม่ระบุอัตรา
กระเบื้อง	กองแขก กองลาว กองหลวงพิไชยเดช และกองขุนศรีรัตนวงษา	-	ไม่ระบุอัตรา
พริกไทย	-	-	ไม่มีรายละเอียด

ที่มา : หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1186, 1192, 1195,
1195, 1201, 1202, 1205, 1206, 1207, 1208, 1209, และ
1211 และจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1213 และ 1218 อ้างถึงใน
บุญรอด แก้วกัณฑ์, "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น...."
หน้า 88 - 93.

จากตารางการเกณฑ์ส่วยในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนใหญ่ไม่ระบุว่าต้องเกณฑ์จากไพร่ทาส โดยระบุเป็นจำนวนรวมนั้น พิจารณาจากจำนวน เลกที่ระบุในการเกณฑ์ส่วยแล้ว ในจำนวนนั้นรวมทั้งไพร่ และทาส เช่น ส่วยสีผึ้ง เลก 25 คน ซึ่งต้องเสียจำนวน 1 ชั่ง 55 บาท นั้นเป็นไพร่ 20 ทาส 5 คน²⁸ ดังนั้นจำนวนซึ่งไม่ระบุอัตราแยกระหว่างไพร่กับทาสดังปรากฏในตาราง มีแนวโน้มว่า ไพร่กับทาสเสียส่วนในอัตราที่เท่ากัน โดยเฉพาะ พ.ศ. 2389 มีการลดอัตราส่วยเงินของไพร่ลงโดยกล่าวว่า

...เจ้าคุณจางวางสวัสดิ์ สั่งว่า เลกทนายสมให้ทำส่วยปีหนึ่งคนละ 2/2 ตามเดิม แต่เลกทาสนั้นโปรดให้นำส่วยปีหนึ่งคนละ 1/1 คน สิบไป...²⁹

การลดอัตราการเกณฑ์ส่วยนี้ สันนิษฐานได้ 2 ประการคือ การลดอัตราส่วนการเสียส่วยของทาสให้ต่ำกว่าไพร่ และเป็นการกำหนดอัตราที่แน่นอนสำหรับทาสในการเกณฑ์ส่วย เป็นเหตุการณ์ซึ่งเกิดในรัชกาลที่ 4 เช่นเดียวกับการลดเวลาการเกณฑ์ราชการระหว่างไพร่หลวง สมในอัตราที่ต่างกัน³⁰

การเกณฑ์ส่วยจากทาส และอัตราเพิ่มขึ้นเท่ากันนี้มีส่วนทำให้รัฐได้ผลประโยชน์เพิ่มขึ้นทั้งในรูปของส่วยสิ่งของ และส่วยเงิน เพื่อเป็นสินค้าในการค้า เช่น ดิบก ครั่ง กระเจียน ชีผึ้ง พริกไทย ผ้าย หรือนำเงินไปซื้อผลผลิตเพื่อการค้า เช่น น้ำตาล ยาสูบ ผ้าย รวมทั้งการลงทุนประกอบการโดยรัฐเอง เป็นต้น

²⁸ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1189 เลขที่ 8 "บัญชีกองส่วย,"

²⁹ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 "บัญชีเลขกองนอกพระยาศรีสุนทรเทพผู้ถึงแก่กรรม ชำระให้เป็นเลขทำส่วยเงิน"

³⁰ นันทียา สว่างวุฒิศรรม. "การควบคุมกำลังคน"

การเกณฑ์แรงงาน

ตามปกติพันธะหน้าที่ของไพร่อีกประการหนึ่ง คือ การถูกเกณฑ์ทำราชการในรูปของการให้แรงงานแก่รัฐ ซึ่งถือเป็นพันธะหน้าที่โดยตรงต่อรัฐ แต่ยังมีคนอีกกลุ่มซึ่งไม่มีพันธะโดยตรงต่อรัฐ เช่น ไพร่หญิง ข้าพระโยมสงฆ์ เสมียน ทนาย และทาส

เกณฑ์แรงงานทาสนั้น แต่เดิมทาสไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ต่อมาปรากฏหลักฐานการเกณฑ์ในกรณีพิเศษเท่านั้น คือ การสงคราม^{๓๑} ยกเว้นในกรณีที่ทาสนั้นเป็นทาสที่มาจากการขายตัวของไพร่ซึ่งเรียกทาสเหล่านี้ "เลกทาส" ประมาณว่าในสมัยของพระเจ้าท้ายสระ (จ.ศ.1086-พ.ศ.2267) เป็นอย่างน้อยมีการเกณฑ์แรงงานทาสประเภทนี้แล้ว พระอัยการบานแพนง มาตรา 5 กล่าวว่

...ทุกขุ่ยากไปเป็นทาส ให้นำเอาใช้ราชการเดือนหนึ่ง ให้ทานเอาใช้ราชการเดือนหนึ่งให้เจ้าเงินใช้เดือนหนึ่ง^{๓๒}

ไพร่ซึ่งมีพันธะกับรัฐมาขายตัว เป็นทาสยังคงต้องมีพันธะต่อรัฐอยู่

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 มีกฎหมายเลกทาส เลกสมอายุสมควร เพื่อสักเลกไพร่หลวง สม ทาสช่วยราชการเสมอกัน เลกทาสจึงถูกเกณฑ์แรงงาน เช่นเดียวกับไพร่ สำหรับระยะเวลาในการทำราชการของทาสมีข้อนำสั่งเกิดคือเป็นอัตราเดียวกับไพร่สม ไพร่หลวง หลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 3 ระบุว่ามีการเกณฑ์แรงงานของทาสในพระตำหนักเข้าเดือนออกสามเดือนซึ่งเป็นอัตราเดียวกับไพร่หลวง สม ขณะนั้นและทำราชการในอัตราที่เท่ากัน แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทาสถูกเกณฑ์ปีละ 8 วัน ซึ่งเป็นหลักฐานที่ใช้อ้างอิงและอธิบายถึงสถานะของทาสเสมอ

การลดเวลาของไพร่และทาสให้ต่างกันนี้ น่าจะเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เพราะเป็นไปได้ในลักษณะเดียวกับไพร่หลวงและสมซึ่งเดิมถูกเกณฑ์ในเวลาเท่ากัน คือ 4

^{๓๑} "พระราชกำหนดเก่า" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, หน้า 257.

^{๓๒} พระอัยการบานแพนง มาตรา 5 "กฎหมายตราสามดวง" เล่ม 2 หน้า 25.

เดือนต่อปี ในรัชกาลที่ 1 และ 3 เดือนต่อปีในรัชกาลที่ 1 และ 3 เดือนต่อปีในรัชกาลที่ 2³³ และรัชกาลที่ 3³⁴ ในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2407 พงศาวดารระบุว่า มีการเรียกเกณฑ์ไพร่สมทำราชการ ปีละ 1 เดือน³⁵ และธรรมเนียมในรัชกาลที่ 5 ระบุว่า ไพร่สมทำงานปีละ 1 เดือน³⁶ ซึ่งการลดเวลาไพร่สมในรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏหลักฐานเป็นประกาศหรือกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร ด้วยเหตุนี้การลดเวลาของทาสมีแนวโน้มว่าน่าจะเกิดขึ้นในช่วงนี้เช่นกัน สาเหตุของการลดเวลาของไพร่สมและทาสนี้ นอกจากปัจจัยทางด้านการเมืองซึ่งเกี่ยวข้องกับพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงขึ้นครองราชสมบัติแล้ว³⁷ ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมมีส่วนสำคัญ คือ เนื่องจากความจำเป็นทางด้านสินค้าจากการเกณฑ์ส่วยลดน้อยลงเพราะรัฐเลิกทำการค้าอย่างเด็ดขาด ตามสนธิสัญญาในปี 2398 ดังนั้นการลดเวลาในช่วงหลังนี้จึงต่างจากในช่วงรัชกาลที่ 1 เพราะถึงแม้ว่าจะลดเวลาไพร่ลง แต่รัฐก็ได้ประโยชน์จากทาสมาทดแทน

การเกณฑ์แรงงานจากทาสรัฐได้ประโยชน์จากแรงงานทาสเพิ่มจากแรงงานเกณฑ์ซึ่งรัฐลดเวลาลง ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทำราชการปีละ 4 เดือน และในรัชกาลที่ 2 ลดเวลารับราชการไพร่หลวงเหลือปีละ 3 เดือน และสืบต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 3 ดังนั้นการเกณฑ์แรง

³³ "พระราชกำหนดใหม่ ม.4" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 203 และ "กฎว่าด้วยไพร่สม กำลังและเลขหัวเมือง ปีมะเมีย จ.ศ.1172" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4 หน้า 31.

³⁴ กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1205 เลขที่ 144 "บัญชีจ่ายเลข,".

³⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พระนคร : คลังวิทยา, 2506), หน้า 454

³⁶ "ประกาศหักเลขสม ตาย ชรา พิการ" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9, หน้า 180.

³⁷ นันทิยา สว่างวุฒิศรรม, "การควบคุมกำลังคน...", หน้า 51

ตารางการเกณฑ์แรงงานทาส

สมัย	ไพร่	ทาส
อยุธยา	6 เดือน / ปี	-
รัชกาลที่ 1	4 เดือน / ปี	?
รัชกาลที่ 2	3 เดือน / ปี	?
รัชกาลที่ 3	3 เดือน / ปี	3เดือน/ปี
รัชกาลที่ 4	3 เดือน / ปี (หลวง)	?
	1 เดือน / ปี (สม)	?
รัชกาลที่ 5	3 เดือน / ปี (หลวง)	8วัน/ปี
	1 เดือน / ปี (สม)	

ที่มา

1. พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 : 382 ; กฎหมายชำระเลข
  2. กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1205 เลขที่ 144 "บัญชีจ่ายเลขสม
เลขทาสเข้าเดือน,".
  3. "ประกาศที่จะหักเลขไพร่สมตาย ชรา พิการ" (2420)
- ** ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 2401

งานทาสจึงเป็นวิธีหนึ่งในการแก้ปัญหาในระบบไพร่

จึงเห็นได้ว่าไม่เพียงแต่ไพร่เท่านั้นที่เป็นแรงงานที่สำคัญ หากทาสก็เป็นองค์ประกอบในด้านแรงงานที่สำคัญด้วย ทาสได้เข้ามามีส่วนในการเสริมแรงงานไพร่ในการส่งส่วยเกณฑ์แรงงาน ในขณะที่เศรษฐกิจกำลังขยายตัว และมีการเปลี่ยนแปลงในระบบการควบคุมกำลังคนที่เกี่ยวไพร่ อาทิ การลดเวลาราชการ การเสียเงินแทนเกณฑ์ การให้ตรวจภูมิคุ้มกัน การเกิดไพร่ก่อกบฏ และปัญหาภายในระบบไพร่

ข. ทาสเป็นแรงงานของเอกชน

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แรงงานอิสระในสังคมไทยที่งานศึกษากล่าวถึง คือคนจีนซึ่งอพยพเข้ามาและตั้งหลักแหล่งทำมาหากินรับจ้างโดยทั่วไป คนจีนมีอิสระในการเคลื่อนย้ายในสังคมไทยเพราะคนจีนมิได้ถูกควบคุมด้วยระบบไพร่ ชาวจีนมีบทบาทสำคัญในการเป็นแรงงาน เช่น แรงงานรับจ้างของรัฐ แรงงานในการขุดคลอง แรงงานในการทำไร่ทำสวน แรงงานรับจ้างในกิจการอื่นๆ ของเอกชนเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามภายในสังคมเองได้มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับแรงงานแรงงานไพร่และทาสนอกจากเป็นแรงงานของรัฐแล้วทาสยังมีโอกาสเป็นแรงงานของเอกชนด้วย การเป็นแรงงานของเอกชนนี้ทำให้ทาสมีอิสระในการเคลื่อนย้ายมากขึ้นและมีโอกาสในการประกอบการอย่างอื่น

ขณะที่สังคมเกิดเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ แรงงาน ไพร่และทาสยังเป็นพื้นฐานในการตอบสนองการฟื้นฟูทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการค้า และการผลิต เมื่อเศรษฐกิจทั้งภายในและภายนอกประเทศขยายตัวมากขึ้น เป็นผลให้เกิดความต้องการแรงงานมากขึ้นทั้งในหมู่ผู้ประกอบการซึ่งมิได้ผลประโยชน์จากระบบการควบคุมกำลังคน เช่น ผู้ประกอบการชาวจีนราษฎรผู้มีเงิน

เงื่อนไขที่เปิดโอกาสให้ทาสเป็นแรงงานของเอกชน คือ ช่องว่างในระบบมูลนายไพร่ ในส่วนของมูลนาย การใช้แรงงานไพร่มีข้อจำกัดหลายประการ เช่น รัฐเปิดโอกาสให้ราษฎรมีอิสระมากขึ้น โดยการลดเวลาการเกณฑ์ราชการ การอนุญาตให้ไพร่เสียเงินแทน

การเกณฑ์รับราชการ และส่วยและการหลีกหนีราชการของไพร่ ซึ่งมีจำนวนมาก³⁸
การแก้ปัญหาในเรื่องแรงงานวิธีหนึ่งคือ การใช้ทาส โดยการลักทาสขึ้นส่งกัก และซื้อหรือ
ช่วยไถ่ทาส ซึ่งจะได้ผลประโยชน์ในการเกณฑ์แรงงาน ส่วยหรือเงินค่าราชการ

ในส่วนของทาส การเป็นทาสมีเงื่อนไขกฎเกณฑ์เฉพาะซึ่งต่างจากราษฎร
ประเภทอื่น คือ ทาสโดยทั่วไป (สินไถ่) มีสิทธิไถ่ถอนตัวจากนายเงินได้เสมอ ถึงแม้ว่ามี
การลักทาสก็ได้ทำให้เงื่อนไขนี้หมดไป ทาสที่ขายตัวกับนายเงินใหม่ ใช้วิธีการหักโอนบัญชี
และลักแปลงตามสังกัดของนายเงินใหม่ ความสัมพันธ์ของนายเงินกับทาส ถือเป็นเรื่อง
สำคัญเหนือความสัมพันธ์ระหว่างมูลนาย กับไพร่ นอกจากนี้ทาสซึ่งหลุดออกไปจากนายเงิน
ยังมีอิสระในการประกอบกิจการมากขึ้น เนื่องจากทาสมีพันธะเพียงการส่งดอกเบี้ยยให้กับนาย
เงินเท่านั้น ซึ่งเงื่อนไขพิเศษเหล่านี้ทำให้ทาสมีโอกาสเป็นอิสระและหลุดออกจากระบบได้ง่าย
เช่น ในกรณีที่ทาสนั้นมีพันธะต่อรัฐไม่ว่าในการเกณฑ์รับราชการหรือส่วย มักพบเสมอว่าทาส
มักละเลยพันธะที่มีต่อรัฐ³⁹ เช่น ไพร่หลวงกองละว่า ส่วยตีบก พากันมาขายตัวเป็นทาส
โจทก์ไปอยู่ต่างหมวดต่างกองทำให้ขาดราชการ การหลบหนีหรือขายตัวของทาสทำให้มี
โอกาสในการหลบเลี่ยงได้ง่าย

แรงงานทาสยังเป็นอิสระมากขึ้น เมื่อระบบเจ้าภาษีขยายตัวขึ้น มีหลักฐานว่าใน
การประมวลกฎหมายตราสามดวงของเจ้าภาษีอากร รัฐได้ให้เจ้าภาษีนายอากรควบคุมไพร่จำนวนหนึ่ง
นำอากรส่งรัฐประจำปี เช่นเดียวกับที่มูลนายควบคุมไพร่ทำส่วยส่งรัฐเป็นรายปี เช่น หลวง
อินทรมบัตินายอากรป่าฝางเมืองพิษณุโลก ควบคุมไพร่จำนวน 55 คน รับข่าวกึ่ง⁴⁰ ในการ

³⁸ นันทิยา สว่างวุฒิศรรม "การควบคุมกำลังคนสมัยรัตนโกสินทร์..."

³⁹ หจข.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1187 เลขที่ 8 "ร่างตราไปชำระเลขหมู่
ละว่า ซึ่งไปอยู่กับเจ้าเมืองกรมการคืนให้เจ้าหมุ่นายกองสังกัดหมู่คงกองตามเดิม"

⁴⁰ กขข.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1208 เลขที่ 117 "สารตราตอบเมือง
พิษณุโลก เรื่องให้ชำระส่วยฝางกองหลวงอินทรมบัตินาย"

ทำอาหารแต่ละชนิด เมื่อเจ้าภาษีรับผูกขาดแล้วถือเป็นสิทธิของนายอากรในการเรียกเก็บภาษีจากราษฎร ซึ่งเจ้าภาษีมักเกลี้ยกล่อมให้ราษฎรทำการเพาะปลูก โดยเจ้าภาษีทำการส่งเสบียงอาหาร และให้เรือลูกค้าไปรับมาขายเพื่อนำเงินส่งหลวง เช่น เจ้าภาษีอากรยาสูบที่เมืองสุพรรณบุรี⁴¹ ขอควบคุมเลขจำนวนหนึ่งที่เกาะพัง นำอากรตีบุงส่งประจำปี ในอัตราปีละ 10 ซึ่ง แทนการควบคุมไพร่ไปขุดร่อนตีบุงแล้วส่งให้รัฐเป็นรายหัว ในอัตราคนละ 40-50 ชั่ง ต่อปี⁴² การที่รัฐให้อำนาจเจ้าภาษีนายอากรตีบุงขุดหาแร่ ซึ่และเก็บส่วยตีบุงในแขวงเมืองตามที่รับผูกขาด ทำให้ฐานะของราษฎรจากเดิมซึ่งมิได้รับผลตอบแทนจากการเกณฑ์ส่วยแปรสภาพมาเป็นแรงงานรับจ้างขุดหาแร่⁴³

การผูกตอกเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลให้ทาสสามารถเป็นแรงงานอิสระได้ ทาสผูกตอกมีอิสระจากนายเงินเนื่องจากไม่ต้องมีพันธะในการรับใช้นายเงิน ความผูกพันระหว่างทาสผูกตอกกับนายเงินมีเพียงพันธะในการชำระดอกเบี้ยเท่านั้น จึงมีอิสระในการเลือกถิ่นที่อยู่อาศัยและมีอิสระในการทำมาหากิน ทาสประเภทนี้จึงจัดได้ว่ามีอิสระในระดับหนึ่งมีลักษณะเป็นเสรีชนในทางเศรษฐกิจ คือ ภาวะที่สามารถมีอิสระในการกระทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ปรากฏหลักฐานว่าทาสผูกตอกเพื่อไปทำมาหากินส่วนตัวโดยการรับจ้างกระทำการต่างๆ อาทิ เป็นลูกจ้างทำไร่นาเป็นลูกจ้างในโรงงาน เช่น อ้ายโสมทาสผูกตอกมาทำมา

⁴¹ กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1204 เลขที่ 47 เรื่องราวจีน...

⁴² กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 26.

⁴³ นันทา วรเนติวงศ์, ผู้แปล จดหมายเหตุเจมส์ โลว์ (พระชนครกรรมศิลปากร,

หากินที่เมืองฉะเชิงเทรา อ้ายแขกทาสไปรับจ้างจีนหลงจู ขึ้นไปโรงเตาสุรา⁴³

การหลบหนีของทาสมีส่วนทำให้ทาสเป็นแรงงานอิสระ และสามารถทำงานตามถิ่น
ต่างๆ ได้ หลักฐานจำนวนมากและส่วนมากเกี่ยวกับทาสที่หลบหนีจากนายนายเงินและมูลนาย

ตารางการหลบหนีของทาส

---

⁴³ กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1201 เลขที่ 279 "เรื่องราวจีนเกิด
อ้าแดงท้าวด้วยเรื่องทาสไปอยู่กับพระจง,"จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1222 เลขที่ 165
"หนังสือยกบัตร ถึงพระพรหมบุรี เรื่องอ้ายแขกเข้าในกรมหลบหนีไปรับจ้าง หลงจู...." และ
จ.ศ.1223 เลขที่ 338 "ร่างทราน้อยพระราชเสนา เรื่องอ้ายโสมทาสขายตัวหนีไปอยู่
เมืองฉะเชิงเทรา,".

ตารางแสดงการหลบหนีของทาส

นายเงิน (ทาส)	บริเวณ	คดี	หมายเหตุ (ที่นำ)
			(ร.3 จ.ศ.)
อายุทรัพย์	ตาก	ขอไต่ทาส 3 คน	1200
นายฝึก อำแดงแก้ว	บ้านนางค้อ (หนี)	ชายตัวใหม่	1200/100
จีนเกิด อำแดงทัฬห	กรุงเทพ พิษณุโลก	ผูกดอก	1201
พระอินเดช	กรุงเทพ		
พระยาบริรักษ์ภูธร	ตะกั่วป่า		1202
กองหลวงณรงค์รามศึก	เพชรบูรณ์		1203
	เพชรบูรณ์		1204/8
นายเอม อำแดงบัว	กรุงเก่า กรุงเทพ	ผูกดอก หากิน	1205/52
ขุนบำรุงขุนชามโยธา (นายประกัน)	นายรอด	หนี	-
ปราง, นาก		ผูกดอก ทำกิน	1205/130
นายสม		หนี	1205/141
พระเจ้านองยาเธอ			
พระองค์เจ้ากลาง	กรุงเทพ อุทัย	หนี	1205/144
คอมมโต	เพชรบุรี		1206/14
นายเถื่อน	ตาก	หนี	1206/24
อ้ายสุริยวงษา	เพชรบุรี		1206/30
นายแก้ว	นครไชยศรี	หนี	1206/47
หลวง (ประกัน คนคุก)	กรุงเก่า	หนี	
หมื่นชำนาญกร			
พระตำรวจซ้าย			
นายกองช่างเลื่อย	นครนายก	หนี	1206/155
นายทัต	พิษณุโลก	หนี	

นายเงิน (ทาส)	บริเวณ	คดี	หมายเหตุ (ทีนา)
อ้าแดงเพียร(น้อง ขุนนราภิรม)	กรุงเทพฯ ปราชิน	หนี	1206/168
พระพิพัฒโภษา(กรม เก่า)	ชัยนาท	หนี	
นายกัน อ้าแดงเปน นายปาน อ้าแดงนก	อ่างทอง สุพรรณฯ	หนี	1206/178
พระวิเสฏฐุมพล (กอง)	พิชัย แพร่	หนี	1207/49
นายทองสุข (ขุน พลานไพริน)	กรุงเก่า		1207/197
ขุนทิพ		หนี	1207/218
ขุนชาญไชย (กรม มหาดไทย)	ลพบุรี	หนี	1207/253
นายวอน	อ่างทอง		
นายนุด	กรุงเก่า		ขอไถ่ตัว 1207/254
ท้าวเทพอากร (พระสุพันผู้ชาย)	สุพรรณบุรี		
นายบวร	อ่างทอง		หนี 1207/259
บิดามารดาอ้าแดงนุ หมื่นทรงละคร	ฉะเชิงเทรา ลพบุรี	หนี	ผูกดอก 1207/260 1207/270
อ้าแดงเพิง			1207/262
ขุนเทพอากร	นครไชยศรี		ผูกดอก 1207/270
อ้าแดงอยู่ มารดาหมื่นสุภา	พรหมบุรี อ่างทอง	หนี	1207/281
นายเมืองอ้าแดง เพียน	กรุงเทพฯ	หนี	1207/271

นายเงิน (ทาส)	บริเวณ	คดี	หมายเหตุ (ที่นา)
หลวงนครชุม พระไชยบุรินทร์ นายมาก	บ้านไร่	ลักพา	1207/275 1208/18
มารดาจันมี ม.จ.น้อง	สุโขทัย	หนี	1208/124 1208/126
อำนวยการกรรยา นายสัง		หนี, ผูกดอก	1208/126
บ่าวจนวนงเนียม ในกรมพระราชวัง บวรราชินจุ	พิษณุโลก	หนี	1207/127 1208/144
นายสมบุญ ท้าวราชวงศ์	สระบุรี	หนี	1210/187
ท้าวราชวัง	หล่มสัก น่าน	หนี	1210/197

ที่มา : กหข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1200-1210

เบารึ่งกล่าวว่า เป็นการง่ายที่ลูกหนี้อาจหลบหนีโอกาสของทาสโดยเฉพาะทาสซึ่งไม่มีนายประกัน หนีไปได้มากกว่า 4 ใน 5 และนายเงินก็ไม่สามารถแก้ไขได้⁴⁴

⁴⁴ Sir John Bowring, The Kingdom and the people of Siam'

การหลบหนีเป็นการเคลื่อนย้ายแรงงานแบบหนึ่ง จากตารางข้างต้นมีข้อน่าสังเกต คติความ
เกี่ยวกับทาสส่วนมากเป็นคติเกี่ยวกับการหลบหนีของทาส จำนวนการหลบหนีของทาสมีสูงมาก
และที่สำคัญคือ การหลบหนีเข้าสู่บริเวณซึ่งเป็นเขตที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่าง
เห็นได้ชัด

ลักษณะการหลบหนีของไพร่และทาสในช่วงนี้มี 2 ประเภท คือ ประเภทแรกตาม
ปกติการหลบหนีโดยทั่วไปของไพร่และทาสนั้น เป็นการหลบหนีจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมือง
หนึ่งเพื่อแอบแฝง หรือไปสู่สังกัดกรมกองอื่น การแอบแฝงบริเวณเขตแดนชนแดนระหว่าง
เมืองและบริเวณป่าเขาซึ่งอำนาจของผู้ปกครองเข้าไปไม่ถึง เพื่อหาผู้คุ้มครองใหม่หรือออก
นอกระบบการควบคุมเป็นสำคัญ เช่น ไพร่เมืองอยุธยาหนีไปเมืองสุโขทัย ไพร่เมืองพิชัย
หลบหนีไปอยู่เมืองแพร่ ไพร่ส่วยเมืองสระบุรีหนีไปเมืองนครราชสีมา ไพร่เมืองพิชัยหลบหนี
ไปอยู่เมืองแพร่ ไพร่ส่วยปานในเมืองเพชรบูรณ์หลบหนีไปแอบแฝงเมืองนครราชสีมา
พิษณุโลก เมืองราม เมืองวิเชียร เลกไพร่หลวงเมืองสระบุรีหนีมาแอบแฝงอยู่เมืองหล่มสัก
เป็นต้น⁴⁵ การหลบหนีในลักษณะนี้สาเหตุสำคัญมาจาก การหลบเลี่ยงราชการ หรือ หาผู้คุ้ม
ครองใหม่ บริเวณที่พบจึงเป็นการหนีไปสู่เมืองใกล้เคียงในบริเวณรอบนอก บริเวณหัวเมือง
โดยเฉพาะหัวเมืองทางเหนือพบกรณีเหล่านี้บ่อยมาก

⁴⁵ กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1206 เลขที่ 29 "เจ้าพระยาจักรีถึง
พระยาพิชัยให้มีหนังสือแต่งกรมการให้พระยาแพร่ชำระตัวเลขเมืองพิชัยซึ่งหลบหนีไปอยู่
เมืองแพร่,". จ.ศ.1206 เลขที่ 184" ร่างสารตราถึงเจ้าเมืองกรมการ 16 หัวเมือง...
เลขไพร่หลวงอพยพหนีขึ้นมาอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ,". จ.ศ. 1207 เลขที่ 49"สารตราเจ้าพระ
ยาจักรี ถึงเมืองแพร่ ชำระเลขเมืองพิชัย,". จ.ศ.1213 เลขที่ 35" เรื่องเร่งเมือง
เพชรบูรณ์ส่งปานส่วยเมืองนครราชสีมา,". จ.ศ.1206เลขที่ 2 "สารตราเจ้าพระยาจักรีถึง
พระยาเพชรบูรณ์เรื่องให้ความคุ้มครองเลกที่หลบหนีมาแต่เมืองสระบุรี นำส่วยผลเร็ว,".

ประการที่ 2 เป็นการหลบหนีของไพร่ ทาส สู่เขตที่ต้องการแรงงานในการผลิต จากตารางแสดงการหลบหนีข้างต้นเห็นได้ว่าบริเวณของการหลบหนีจำนวนมากมีแนวโน้มหลบหนีไปแอบแฝงและการเคลื่อนไหวสูงในบริเวณซึ่งเป็นแหล่งเศรษฐกิจใหม่ ได้แก่ บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาและบริเวณฝั่งทะเลตะวันตก เช่น ทาสชายฝากของอำแดงเพียรผู้เป็นน้องสาวขุนนราภิรมย์ค่าตัว 10 ซึ่ง หนีออกมาอยู่เมืองปราจีนบุรี, อ้ายจีนช่าง อีเมน กับบุตร 2 คน ชายตัวเป็นทาสขุนเทษอากาศ หนีออกมาชุมนุมที่เมืองนครไชยศรี, ทาสขุนชาญไชจำนวน 9 คน หนีการแอบแฝงบริเวณเมืองลพบุรี และทาสของพระองค์เจ้ากัลยาณี หนีไปอยู่แสนแสนซึ่งเป็นที่นาของสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย เป็นต้น⁴⁶

การหลบหนีของทาสชี้ให้เห็นว่า มีการแพร่หลายของทาสในฐานะแรงงานอิสระและมีโอกาสในการประกอบการผลิตโดยอิสระ โดยไม่ต้องผูกติดหน้าที่อยู่กับมูลนาย

การหลบหนีของทาสมีทั้งการหลบหนีเพื่อไปแอบแฝงอยู่ ซ่องสุมผู้คนเป็นโจรปล้นสะดมหรือไปทำมาหากินส่วนตัว และรับจ้าง และการหลบหนีเพื่อไปขายตัวอยู่กับนายเงินใหม่ ซึ่งย่อมหมายถึงว่ามีความต้องการซื้อหรือไถ่ทาสไว้ของนายเงิน สภาพดังกล่าวนี้จึงชี้ให้เห็นด้วยอีกว่าเกิดความต้องการแรงงานในของมูลนายเพื่อกิจกรรมบางอย่างโดยเฉพาะการผลิต

⁴⁶ กษ.จดหมายรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 168 "หนังสือเจ้าพระยามหาอำมาตย์ถึงพระปราจีนบุรี," . จ.ศ. 1207 เลขที่ 270 "หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระนครไชยศรี ให้จัดการการไปจับตัวอ้ายจีนชงฯ ให้ไปพร้อมผู้ถือตรา," .จ.ศ. 1207 เลขที่ 250 "หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระลพบุรี เรื่องขุนชาญไชหนีมาพำนักอยู่ ณ แขวงเมืองลพบุรี ให้จับส่งลงไป ณ กรุงเทพฯ" .จ.ศ. ไม่ปรากฏ เลขที่ 44/29 "ต้นร่างบัญชีทาสข้างใน," .

เงื่อนไขต่างๆ ที่กล่าวมานั้นเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการเคลื่อนย้ายของประชากร ซึ่งหมายถึงการเป็นหนทางของการเคลื่อนย้ายแรงงานในสังคมที่ยังควบคุมคนให้คงสังกัด และใช้แรงงานเกณฑ์สำคัญ แรงงานทาสจึงเป็นแรงงานที่สำคัญของเอกชน ในลักษณะของแรงงานอิสระในระดับหนึ่ง"

การซื้อขายทาสเป็นที่แพร่หลายในสมัยรัตนโกสินทร์ จำนวนทาสในครอบครองของนายเงินมีจำนวนตั้งแต่ 1 คน จนถึงจำนวนเป็นร้อย เช่น

พระสุริยวงศาเจ้าเมืองหล่มสัก	จำนวนทาส มากกว่า 100 (เฉพาะทาสซึ่ง สารกรมธรรม์จำนวน 112 ฉบับ) ⁴⁷
กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ	132
กรมหมื่นนาคยาพิทักษ์	55
พระองค์เจ้าอมรรฎ	21
เจ้ากรมนา	44
นายสังหลวงพิพิท	6
นายเสื่อวัดหนึ่ง	3
นายบานนางขุนเทียน	1
จिनนายมน	5 ⁴⁸

" หมายถึง การมีสิทธิในการเลือกที่จะขายตัวกับใคร

⁴⁷ กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1206 เลขที่ 30 "เรื่องสารตราเจ้าพระยาจักรีตอบเมืองหล่มสัก เรื่องรับราชบาทว่าลัยสุริยวงศา,".

⁴⁸ กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1195 เลขที่ 34 "บัญชีเลขนายผู้ตายชำระแลคง,"

กิจกรรมของทาสนอกจากการใช้แรงงานของทาส ในเรือนของนายเงินแล้ว ทาสยังเป็นแรงงานอิสระที่ประกอบกิจกรรมเฉพาะอย่างโดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิต การค้า เร่ ดังเช่น นายคำเป็นข้าของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฏ (พระยศขณะนั้น) กับ อำแดงนี้มกรรยา และ อีเหม อิดำทาส จัดซื้อสินค้าบนทุกเรือไปค้าขายที่เมืองพิจิตร⁴⁹ อำแดงอีวเป็นข้าของเจ้าจอมข้างในพระบรมมหาราชวัง กับทาสออกไปค้าขายที่เมืองฉะเชิงเทรา⁵⁰ ทำงานในโรงงานต่างๆ เช่น อ้ายแขกทาสพระภักดีอุปาลไปรับจ้างจนหลงจูโรงเตาสุรา บ้านใหม่เมืองพรหม⁵¹,

รับจ้างหาเงินนายเอนให้ทาสอำแดงคลังซึ่งเป็นข้าในพระเจ้าน้องยาเธอสมเด็จพระเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมีกรมพระจักรพรรดิพงษ์รับจ้างหาเงิน⁵² การผลิตสินค้าทางเกษตรกรรม เช่น ข้าว ยาสูบ ผ้าฝ้าย พริกไทย และสินค้าซึ่งผูกขาดภาษี และทาสช่วยนายเงินทำมาหากิน เช่น จีนแดง เป้อชายตัวเป็นทาสอำแดงซุน ไปช่วยทำมาหากินที่แขวงเมืองสมุทรสงคราม และทาสเป็นแรงงาน เลี้ยงกระบือ, ทาสของพระพนมสารคาม จำนวน 167 คน ซึ่งได้มาจากการซื้อและกวาดต้อนมาเพื่อทำไร่ ทำนา ที่นครพนม, ทาสของสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ ทำนาอยู่ที่บ้านศิษะโรงเขือก แขวงเมืองนนทบุรี, ทาสเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ ทำ

⁴⁹ กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1207 เลขที่ 253 "หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระพิจิตรไต่สวนหลวงหล นายหมู่กำนัล กับพวกตามคำร้องขอนายคำ...."

⁵⁰ กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1209 เลขที่ 131 "ร่างหนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระยาวิเสศลือไชยเมืองฉะเชิงเทรา ความจีนยี่หลักพาเอาตัวทาสหญิงซึ่งหญิงมีชื่อ ผากไว้อำแดงอีวไป,"

⁵¹ กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1222 เลขที่ 165 "หนังสือยกบัตรถึงพระพรหมบุรี เรื่องอ้ายแขกข้าในกรมหลบหนีไปรับจ้างจนหลงจูขึ้นไปบ้านใหม่,".

⁵² กษ.เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา เล่ม 3 เลขที่ 365.

นาที่แขวงเมืองนครนายก^{๕๓}

สำหรับสังคมไทยซึ่งขาดแรงงานอิสระเพราะแรงงานทั้งหมดตามหลักแล้วมีพันธะตามระบบการควบคุมกำลังคนของรัฐ ทาสซึ่งมีโอกาสสามารถเป็นแรงงานอิสระทำการต่างๆ ได้คล่องตัวกว่าไพร่

ในขณะที่ตามหลักการแล้วการหลบหนีของไพร่มีความผิดทั้งมูลนาย และไพร่ หากเข้ามาจับกุมก่อนจับกุม มีโทษเชี่ยน 30 ที แล้วให้มินายประกันเรียกทานบนไว้ให้รับราชการทั่วไป แต่ถ้าไม่มอมบตัวแล้วจับได้ภายหลัง มีโทษเชี่ยน 2 ยก 60 ที จำคุกเท่ากับจำนวนวันที่หนีไป^{๕๔}

---

^{๕๓} กษ. เอกสารรัชกาลที่ 5 -รล.-ฎีกา เล่ม 2 เลขที่ 127 "ความจีนแดงเปอ...",
กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 47 "ร่างตราถึงพระนครไชยศรี
เรื่องอีเกิด อีแป้น ทาสที่สาวนายแก้วหลบหนี,"

กษ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษ พศ. เล่ม 6 เลขที่ 3 "เรื่องเลิกเชลยเมือง
นครพนมที่อำแดงเบงท้าววรบุตรถวายกรมสมเด็จพระจุลจอมเกล้า, "พศ. เล่ม 3 เลขที่ 112
หนังสือกราบบังคมทูล นก. เล่มที่ 3 เลขที่ 254 และยุติธรรม ย. เลขที่ 8

^{๕๔} นันทียา สว่างวุฒิศรรม, "การควบคุมกำลังคน...".

สำหรับในกรณีของทาสนั้น ความรับผิดชอบต่อการหนีของทาสนั้นตกอยู่กับผู้ขาย และนาย
 ประกันเป็นสำคัญ เช่น ทาสขายฝาก หรือขายขาดค่าหนีผู้ขายต้องรับผิดชอบ หากหนีกลับต้อง
 เสียค่าปรับใหม่ ทาสขาดค่าหนีภายใน 1 เดือน ผู้ขายต้องชดใช้เต็มค่าหากพ้นกำหนด 1
 เดือนถือเป็นพ้นกับนายเงินไป^{๕๕} สำหรับผู้รับตัวทาสไว้มีความผิดเช่นกันต้องมีหน้าที่ส่งคืน
 หากรับไว้ให้คิดค่ารักษา ถ้ามิบอกเจ้าทาสก็ให้ใหม่ตั้งโจร^{๕๖} ในส่วนของทาส โดยมากมัก
 ส่งคืนนายเงินเดิม ในกรณีที่นายเงินเสียเงินทองในการติดตามทาสทาสต้องชดใช้นายเงิน
 หากคบคิดกันหนีให้เสียเงิน 10 ที และใหม่ทวีคูณ^{๕๗} นอกจากนี้ทาสผูกดอก ซึ่งหนีไปหากพ้น
 กำหนด 10 ปี เจ้าเงินจับได้ให้แต่ดอกเบี้ยแต่ต่อมา^{๕๘} สำหรับตัวทาสแล้วเกือบจะไม่มี
 ผลต่อทาส นอกจากนี้หากทาสนำเงินมาไถ่ตัวพ้นระยะที่มีต่อกันนายเงินก็เป็นอันสิ้นสุดลง ด้วย
 เหตุนี้จึงพบการหลบหนีของทาสปรากฏเสมอ

การหลบหนีมีผลให้เกิดการแพร่กระจายของประชากรไปอยู่อย่างอิสระเสรีทั้งใน
 ระดับที่มีชนชั้นปกครองควบคุมไว้ และที่หลบหนีไปประกอบการอย่างอื่น ดังกล่าวนี้มาแล้ว
 ทาสจึงเปรียบได้กับเสรีชนทางเศรษฐกิจ ในระดับหนึ่ง

^{๕๕} "พระอัยการลักษณะทาส มาตรา 30, 43, 63" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3
 เรื่องเดียวกัน, มาตรา 44"

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, มาตรา 3, 5, 60 และ 61"

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, มาตรา 64, 66"

^{๕๘} "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 28" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5.

4.3.2 ทาสเป็นแหล่งที่มาของเงินทุน

เงินทุนเป็นปัจจัยในการประกอบการ และการผลิตซึ่งแต่ละกลุ่มผู้ประกอบการและการผลิตมีลักษณะของทุนที่แตกต่าง เช่น รัฐ ผู้ประกอบการรายสำคัญ ชนชั้นปกครองได้รับผลประโยชน์ จากผู้อยู่ใต้ปกครองด้วยวิธีต่างๆ ด้วยการอ้างอิงความชอบธรรมในการให้ความคุ้มครอง ทำให้ผู้ปกครองมีความมั่งคั่งหรือมีสิทธิในทรัพย์สินอย่างมาก รัฐเป็นเจ้าของของแรงงาน และอุปกรณ์การผลิตทั้งหมด ดังนั้นจึงทำให้มีการพยายามผูกขาดตำแหน่งข้าราชการด้วยวิธีการต่างๆ เนื่องจากการเป็นข้าราชการที่มีอำนาจดำเนินการเกี่ยวกับการค้า และการคลังก็สามารถแสวงหาอำนาจ และอภิสิทธิ์ได้ สำหรับขุนนาง ข้าราชการเป็นผู้มีส่วนแบ่งในรายได้ของรัฐ เนื่องจากอำนาจในการเก็บรายได้รัฐขณะนั้นยังกระจัดกระจายไม่รวมศูนย์ มีหน่วยงานหลายหน่วยงานภายใต้การควบคุมของขุนนางเป็นผู้จัดการเก็บภาษี ซึ่งจะดึงเอารายได้ส่วนหนึ่งไว้ รวมถึงกลุ่มที่มีฐานะกึ่งราชการคือ พวกเจ้าภานายอากร เป็นการควบคุมทุนแบ่งระหว่างพระมหากษัตริย์กับคนจีน ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงโอนอำนาจการเก็บรายได้ส่วนหนึ่งให้คนจีนดำเนินการ และกษัตริย์ทรงได้เงินก้อนตามที่ตกลงกัน ในส่วนของราษฎรทุนเป็นทุนขนาดเล็กเกิดจาก การขายตัวลงเป็นทาส การกู้และการขายแรงงาน (รับจ้าง)

ทาสเป็นสินค้าในการซื้อขาย และเป็นหลักทรัพย์ในการกู้ยืมมาแต่เดิม แต่การซื้อขายทาสเพื่อเป็นเงินทุนในการประกอบการโดยเฉพาะการค้าและการผลิตเพื่อการค้าคงยังไม่เกิดขึ้น เพราะหากพิจารณาตามกฎหมายแล้วกฎหมายเกี่ยวกับการค้ามีน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวพันกับเรื่องหนี้สิน และสัญญา เช่น การกำหนดอัตราดอกเบี้ย การชำระเงินพันธะของหนี้ การขายคนลงเป็นทาส กฎหมายเกี่ยวกับการค้ามีในพุทธศตวรรษที่ 22 เช่น ว่าด้วยการค้าสำเภา การร่วมลงทุนค้าขายการจ้างทำของ^{๕๑} ในพุทธศตวรรษที่ 24 รัฐเข้า

^{๕๑} "พระอัยการลักษณะทาส มาตรา," กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3

มา มีบทบาทมากขึ้น เช่น ข้อกำหนดเกี่ยวกับการค้า เช่น การกำหนดเรียกค่าธรรมเนียมในการต่อสำเนา และข้อกำหนดเกี่ยวกับการเงิน ซึ่งเป็นสมัยที่เศรษฐกิจเงินตราขายตัว^{๕๐}

รัฐเข้าควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินกับทาสตามความจำเป็น เพื่อให้สอดคล้องกับการเมืองการปกครอง และผลประโยชน์ของรัฐในแต่ละช่วงเวลา เช่น ในสมัยปลายอยุธยาการซื้อขายทาสสามารถกระทำได้โดยไม่ต้องทำต่อหน้ากรรมการเมือง^{๕๑} ในสมัยรัตนโกสินทร์การซื้อขายทาสต้องกระทำต่อหน้าลูกขุน ๗ ศาลหลวง หรือต่อหน้าเจ้าเมือง กรรมการในหัวเมือง แต่ พ.ศ. 2338 การซื้อขายทาสไม่จำเป็นต้องทำต่อหน้าลูกขุนหรือเจ้าเมือง^{๕๒} การซื้อขายทาสมีลักษณะเปลี่ยนจากการชาติแบบชาตมาเป็นการขายฝาก และผูกดอกมากขึ้น และในที่สุดการซื้อขายทาสเปรียบเสมือนการกู้ยืมซึ่งปรากฏชัดในสมัยรัตนโกสินทร์ ผู้ซื้อมีฐานะเป็นผู้กู้เงิน

การแพร่หลาย และความจำเป็นของการกู้ยืมเงินและขายตัวในช่วงก่อนที่การกู้จะมี ความสำคัญแยกจากลักษณะการซื้อขายทาสนั้น ราคาทาสสูงขึ้นจากเดิมถึง 3 เท่า หากต้องการเงินมากสามารถตกลงจำนวนเงินได้มากขึ้น ในบางกรณีราคาสูงถึง 6 ชั่ง หรือ 480 บาท^{๕๓} เช่น อ้ายแก่น อ้ายคุ้ม 1 ชั่ง 10 ตำลึง นายกลีบยั่ว อินลเมีย อ้ายสรวง อ้ายโอบุตร 5 ชั่ง อิห่น 3 ชั่ง 5 ตำลึง อ้ายจินอีแก้ว 6 ชั่ง 10 ตำลึง เป็นต้น^{๕๓}

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๑} ชิมอน เดอ ลาลูแบร์ จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์. หน้า 314-315 , 314.

^{๕๒} "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 9, 19 กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 5, หน้า 339.

^{๕๓} จากการพิจารณาเอกสารประเภทจดหมายเหตุในสมัยรัชกาลที่ 3 และ 4

โดยผู้เขียน และจอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารครอว์ฟอร์ด, หน้า 127.

^{๕๓} กษ.จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 100. จ.ศ. 1207 เลขที่ 270 และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ จ.ศ. ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 254 จ.ศ. 1228 เลขที่ 257.

การซื้อขายทาสและการกู้ยืมเงิน โดยการนำคนมาเป็นหลักทรัพย์ในการประกันซึ่งบุคคลนั้นต้องตกอยู่ในฐานะทาส เป็นวิธีการที่แพร่หลายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังเห็นได้จากปริมาณการเพิ่มของทาส ทาสเป็นหลักทรัพย์ที่สำคัญในการกู้ยืมในขณะที่การกู้ยืมในลักษณะของสัญญายังไม่เป็นที่แพร่หลาย ทาสจึงมีค่าเป็นเงินทุนในการประกอบการ จากหลักฐานพบว่ามีการขายตัวและบุคคลในครอบครัวลงเป็นทาสทั้ง โดยการเข้ารับใช้การงานของนายเงิน และขอผูกดอกเบี้ยยไป ซึ่งคนเหล่านี้บางส่วนได้ประกอบการต่างๆ เช่น การไปทำมาหากินต่างถิ่นจีนไปขายจิวอมภรรยา, และอ้ายนุบุตรกับอ้ายแดงทักภรรยาจีนเกิดเป็นเงิน 15 แล้ว ผูกดอกมาทำมาหากิน ณ เมืองพิษณุโลก^{๕๔} การทำไร่ทำนา เช่น นายมี อ้ายแดงโมขายบุตรแล้วขอผูกดอกมาทำมาหากินที่เมืองพรมบุรี, ชาวนาบางปลาร้อยขายภรรยา เป็นเงิน 9 ตำลึง แล้วเอาเงินไปซื้อที่นาเป็นที่ทำมาหากิน^{๕๕} การค้าขาย เช่น อ้ายจาด อีปราง ขอผูกดอกเบี้ยยไป ตั้งบ้านโรงทำนาทำสวน แขวงเมืองนครไชยศรี ซื้อสินค้าบรรทุกเกวียน เข้าไปแลกข้าวเปลือก ณ เมืองสุพรรณบุรี, นายทองคำข้าในพระเจ้านองยาเธอกรมหลวงเทววงศ์ฯขายอ้ายแดงวาดภรรยาผูกดอกไปทำการค้า^{๕๖} เป็นต้น

^{๕๔} กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1206 เลขที่ 74 "เรื่องความมรดกกระหว่างอ้ายแดงสมใจทักกับ นายชู อ้ายแดงชมจำเลยๆ,"

^{๕๕} กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 271 "เรื่องให้นำตัวทาส นายมากที่หนีมาชำระไต่สวน," และ ประชุมพงศาวดารเล่ม 4 หน้า 99

^{๕๖} กษ.เอกสารรัชกาลที่ 5 ยุติธรรม ย.11 เลขที่ 1 และ รล.-ฎีกา เล่ม 2 เลขที่ 28.

ในบางกรณีทาสเป็นผู้ผลิตและประกอบการรายย่อย คนซึ่งตกอยู่ในฐานะทาสใน
 สังคมไทย มิใช่บุคคลซึ่งหมดโอกาสในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจส่วนตัว การเปลี่ยน
 แปลงทางเศรษฐกิจและสังคมมีส่วนช่วยเปิดโอกาสให้ทาสมีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจด้วย
 การขยายตัวเองหรือบุคคลในครอบครัวเป็นโอกาสได้เงินตราซึ่งสามารถใช้ในการลงทุนประ
 กอบการ และการผลิตพร้อมกันมีโอกาสในการประกอบการอิสระมากขึ้นด้วยโดยเฉพาะทาส
 ผูกดอก ทาสผูกดอกมีพันธะต่อนายเงินเพียงการส่งดอกเบี้ยซึ่งอาจจะเป็นเงินหรือสิ่งของ
 ตามแต่การตกลงระหว่างนายเงินกับทาส ทาสผูกดอกแล้วไปทำมาหากินส่วนตัวจึงแพร่หลาย
 ในช่วงนี้ด้วย

การประกอบการในกิจการต่างๆ ส่วนใหญ่เป็นภาคเกษตรกรรมและการค้าย่อย
 เช่น จีนซัว ขอบผูกดอกเบี้ยยไปทำมาหากินที่เมืองพิษณุโลก^{๕๗} ไพร่หลวงข้าพระโยมสงฆ์ชาย
 ตัวแล้วผูกดอกเบี้ยยไปทำกินที่เมืองกรุงเก่า^{๕๘} ผู้มีชื่อหลายคนมาทำสารกรรมธรรม์ชายตัว
 กับเจ้าภาษี ดันยางตันนุ่น เมืองกำแพงเพชร พิจิตร เพื่อกู้เงินและรับสินค้าไปขาย^{๕๙} อ้าย
 โสมเป็นทาสมีเงินค่าตัว 12 ตำลึง มาทำมาหากิน ที่เมืองฉะเชิงเทรา^{๖๐}

^{๕๗} กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1201 เลขที่ 279 "เรื่องราวจีนเกิด
 อำแดงท้าวด้วยเรื่องทาสไปอยู่กับพระจง," .

^{๕๘} กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1205 เลขที่ 55 "เรื่อง เร่งเงิน
 นายสุขเลขโยมสงฆ์วัดพนันเชิง ," .

^{๕๙} กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1215 เลขที่ 72 "หนังสือเจ้าพระยา
 นิกรบดินทร , มาถึงเจ้าเมืองกรมการ กำแพงเพชร พิจิตร เมืองพรม , " .

^{๖๐} กษ. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ 1223 เลขที่ 338 "ร่างทราน้อย

พระราชเสนาฯ เรื่องอ้ายโสมทาสชายตัวหนีไปอยู่เมืองฉะเชิงเทรา, " .

และอาจจาดสามี อีปรางภรรยาข้าหลวงเรือนนอก ในพระเจ้าน้อยยาเธอพระองค์เจ้า โสมวดี ชายตัวกับท่านพี่เลี้ยงนิยม แล้วขอผูกตอกไปตั้งบ้านโรงทำนาทำสวนที่เมืองนครไชยศรีและยังได้ซื้อสินค้าบันทุกเกวียนไปแล้วข้าวเปลือกที่บ้านทุ่งคอก เมืองสุพรรณบุรี ⁷¹ อำแดงวาดทำสารกรมธรรม์ชายตัวผูกตอกกับอำแดงเล็กเป็นเงิน 3 ชั่ง 10 ตำลึงแล้วเอาเงินนั้นมาทำเป็นทุนซื้อสมุดคำ สมุดขาวไปขาย ⁷² การที่ทาสมีโอกาสเป็นผู้ผลิตและผู้ประกอบการรายย่อยด้วยตนเอง เป็นหนทางหนึ่งที่เปิดโอกาสให้ทาสเป็นอิสระได้ง่ายขึ้นโดยการขอ贖ค่าตัวเป็นไพร่พลเมือง...ถ้าทาสขอไถ่ค่าตัวออกเป็นไพร่พลเมืองก็ให้ยอมผ่อนปรนเป็นไพร่พลเมือง นำส่วยของหลวงต่อไป... ⁷³

การขายคนลงเป็นทาส มีข้อสังเกต คือ การที่ชาวจีนขายตนเอง และบุตรภรรยาเป็นทาสพร้อมกับการขอผูกตอกและไปประกอบการทำมาหากิน หากพิจารณาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวจีนแล้ว การกระทำดังนี้เป็นวิธีการหาทุนแบบหนึ่งในการประกอบการซึ่งชาวจีนมีบทบาทอยู่ เช่น การทำไร่ การเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น อ้อย ยาสูบ พริกไทย และการเป็นเจ้าของภาชนะขายอาหาร เป็นต้น อีกประการหนึ่งคือ หากพิจารณาถึงเงินในการขายตัวของทาสจะพบว่าในช่วงนี้อัตราค่าตัวทาสค่อนข้างสูง

⁷¹ กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงยุติธรรม ย 11/1.

⁷² กจช. เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา เล่ม 2 เลขที่ 28 "คำอุทธรณ์ คำพิพากษาศาล เรื่องอำแดงวาดผูกยึดเรือ และเงิน...." .

⁷³ กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ 1218 เลขที่ 192.

4.3.3 สถานะของทาส

ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมกับบทบาทของทาสในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้สถานะของทาสและไพร่เกือบจะไม่ต่างกัน

ด้านสังคม ทาสทำหน้าที่เป็นแรงงานที่ไม่ต่างจากไพร่ โดยการเกณฑ์ส่วยจากชนิดของส่วยในตารางเกณฑ์ส่วยจากทาส (ตาราง 4) ซึ่งให้เห็นว่าทาสทำหน้าที่เป็นแรงงานประเภทต่างๆ ทั้งแรงงานทั่วไป แรงงานอุตสาหกรรมในครัวเรือน และจากอัตราการเสียส่วยของทาสซึ่งบางชนิด เสียในอัตราที่ใกล้เคียงกับไพร่หรือเท่ากับไพร่ อีกประการคือการเกณฑ์แรงงานจากทาสซึ่งเป็นไปในอัตราที่เท่ากับไพร่เช่นกัน ทำให้เห็นได้ว่า ทาสและไพร่สมัยรัตนโกสินทร์นั้นทำหน้าที่เป็นแรงงานที่จำเป็นในลักษณะคล้ายคลึงกัน

สถานะของทาสในระบบการควบคุมกำลังคนซึ่งต้องมีหน้าที่ต่อรัฐจึงไม่ต่างจากไพร่ โอกาสของทาสในการเลื่อนฐานะมีมากขึ้นได้แก่ ทาสขอสมัครเป็นไพร่หลวง เช่น นายศุกศักดิ์หลังมือเป็นทาสในพระองค์เจ้าไชยพระบวรราชวังทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายขอสมัครเป็นไพร่หลวง⁷⁴ เสนอของพระยามหาอำมาตย์บ่อนในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวร้องสมัครเป็นไพร่หลวงซึ่งตัดสินให้ตามใจสมัคร เพราะเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเช่นกัน⁷⁵ และการที่ให้เชลยเป็นทาสมีค่าตัวสามารถไถ่ถอนตัวได้

ทาสต้องเสียเงินในอัตราที่เท่ากับไพร่ พระราช

⁷⁴ กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ 1219 เลขที่ 321.

⁷⁵ กษ., เอกสารรัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล นก. เล่ม 5 เลขที่ 1.

บัญญัติเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ 119 ชายฉกรรจ์ทั้งหมดเสียเงินค่าแรงเกณฑ์ในอัตรา 4 บาท ต่อปี ⁷⁷ และ พ.ศ. 2445 พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ. 120 เก็บเงินค่าราชการเท่ากันหมดในอัตรา 6 บาท ต่อปี ⁷⁸ สำหรับทาสหากอยู่กับนายเงินเป็นผู้เสียเงินค่าราชการแทนตัวทาส หากทาสไม่ได้อยู่กับนายเงินทาสต้องเป็นผู้เสียเงินค่าราชการเอง

ทาสมีคำนำหน้าชื่อว่า "อ้าย" "อี" ดังปรากฏในเอกสารอย่างเป็นทางการและคำเรียกโดยทั่วไป ฐานะของทาสต่ำกว่า นายเงิน ดังเห็นได้จากการที่ทาสไม่มีสิทธิฟ้องนายเงิน หากทาสต้องการฟ้องนายเงินต้องส่งค่าตัวเสียก่อน แต่โดยทั่วไปทาสมิใช่ผู้ต่ำต้อยเนื่องจากโอกาสในการเคลื่อนย้ายทางสังคมมีสูง เช่น การไต่ตัวเปลี่ยนฐานะจากทาสเป็นไท การเคลื่อนย้ายและหลบหนี เป็นต้น นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินกับทาสซึ่งมีความเมตตา และทารุณโหดร้าย เช่น ทาสทำงานรับใช้การงานในบ้านของนายเงิน ⁷⁹ และได้รับการเลี้ยงดูค่อนข้างดี โอกาสที่นายเงินทารุณต่อทาสมีน้อยเพราะทาสมัก

---

⁷⁷ "พระราชบัญญัติการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ 119" ประชุมกฎหมายประจำศก, หน้า 291.

⁷⁸ "พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ 120" ประชุมกฎหมายประจำศก. ร.ศ 120 , หน้า 224

⁷⁹ กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1207 เลขที่ 253 "หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงหลวงปลัดผู้ว่าราชการเมืองอ่างทองให้ส่งทาสนายวอนซึ่งอาศัยอยู่กับขุนพัดเสื่อไปว่ากล่าว ณ กรุงเทพฯ ,".

หาเงินมาไถ่ถอนหรือหลบหนี^{๑๐} แต่ก็ปรากฏการทารุณเช่นกัน เช่น การจับตัวทาสเร่งให้ทาส
ชดใช้เงินต้นหรือดอกเบี้ย^{๑๑} และการทำร้ายร่างกายทาส^{๑๒} เป็นต้น

- ด้านเศรษฐกิจ ทาสได้เข้ามามีบทบาทในการเป็นแรงงาน ทุนและผู้ประกอบการ
ซึ่งเริ่มมีลักษณะของวัฏจักรของทุนและแรงงานในระบบเศรษฐกิจ ที่ต้องการเงินทุนและแรง
งาน ภาวะดังกล่าวทำให้ทาสมีการไหลตัวค่อนข้างสูงทาสส่วนหนึ่งมีสภาพเป็นแรงงานอิสระ
และเป็นผู้ผลิตและผู้ประกอบการอิสระในลักษณะใหม่ในท่ามกลางจารีตการใช้แรงงานแบบเดิม
ฐานะทางเศรษฐกิจของทาสโดยเฉพาะทาสผูกดอกไม่ต่างจากราษฎรอื่นทาสสามารถทำกิจ
กรรมทางเศรษฐกิจได้เช่นเดียวกัน ในทางตรงกันข้ามโอกาสของทาสในด้านนี้เปิดกว้างกว่า
ไพร่มาก ทำให้ทาสมีโอกาสเข้าสู่ระบบ เศรษฐกิจแบบใหม่ได้คล่องตัวกว่า ด้วยเหตุนี้การกำ
หนดขอบเขตของการเป็นทาส จึงปรากฏชัดเจน ใน พ.ศ. 2348 ความผูกพันระหว่างนาย
เงินกับทาสสิ้นสุดลง ภายในกำหนด 1 เดือน หากทาสขอไถ่ตัวแล้ว นายเงินบิดพลิ้วทาสนั้นถือ
ว่าเป็นคนหลงทันที^{๑๓}

^{๑๐} Sir John Bowring, op.cit,p.191 .

กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1207 เลขที่ 260 "หนังสือพระยา
มหาอำมาตย์ให้ส่งขุนปลัด นายเพ็ชร นายเผือก นายพกลูกหนี้ กับอีสวยทาสของอำแดงนุ..."

^{๑๑} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1207 เลขที่หนังสือกรุงเก่า เรื่องให้
เร่งรัดเอาตัวทาสของนายนุชจากหลวงสัมมาตรา ๗ ,". จ.ศ 1213 เลขที่ 149.

^{๑๒} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ 1208 เลขที่ 124 "หนังสือพระยามหา
อำมาตย์ถึงพระปลัดกรมการกรุงเก่า เรื่องราวหม่อมเจ้าน้อย,".

^{๑๓} พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 30 "กฎหมายตราสามดวง" . เล่ม 5, หน้า404 .

โดยสรุป ทาสในสมัยรัตนโกสินทร์มีการเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทเพื่อตอบสนอง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นก่อนพ.ศ. 2398 อันเป็นปีที่เริ่มทำสัญญา พระราชไมตรีกับอังกฤษ คือ ทาสในฐานะแรงงาน และทาสในฐานะแหล่งเงินทุน ในฐานะ แรงงานทาสมีบทบาทเป็นแรงงานของรัฐตามระบบการเกณฑ์แรงงานและส่วยเช่นเดียวกับไพร่ โดยกระทำผ่านมูลนายของนายเงินหรือนายเงินในอัตราส่วนที่ใกล้เคียงหรือเท่ากับไพร่ ทั้งนี้ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของรัฐที่สูญเสียไปเนื่องจากปัญหาภายในระบบไพร่และตอบสนองความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ในภาคเอกชนทาสมีบทบาทเป็นแรงงานของเอกชนในลักษณะของ แรงงานรับจ้าง โดยการซื้อขายทาส การกู้ยืมเงิน การจ้างและการหลบหนีของทาสเพื่อไปขาย แรงงาน ซึ่งทาสเพิ่มมากขึ้น ทุนอันได้จากการขายทาสหรือขายตัวลงเป็นทาสถูกนำไปเป็นทุนที่ ใช้การขยายผลผลิตทางการเกษตรและประกอบการขายย่อย ภาวะดังกล่าวนี้ทำให้แบบแผน การผลิตบนพื้นฐานของระบบมูลนาย-ไพร่ และเจ้าทาสนายเงิน-ทาสเปลี่ยนไป ทาสมีฐานะเป็น แรงงานอิสระที่มีค่าจ้างแทนค่าตัวเท่ากับที่เป็นแหล่งเงินทุนที่ใช้ลงทุนแลกเปลี่ยนได้ ฐานะและ บทบาทของทาสที่เปลี่ยนไปนี้ยับเป็นส่วนสำคัญในวัฏจักรของการหมุนเวียนของแรงงานและทุนใน สังคมก่อนหน้าที่จะมีการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง กล่าวอีกนัยยะหนึ่งคือ สนธิสัญญาเบาริ่งไม่ได้เป็น ทั้ง "ต้นตอ" และ "ที่มา" ของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอันส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงภายในระบบไพร่และระบบทาส แท้จริงแล้วการเปลี่ยนทั้งในระบบโครงสร้างทางเศรษฐกิจและระบบแรงงานมีมาก่อนการทำสนธิสัญญานี้ ซึ่งส่วนหนึ่ง เป็นผลจากการ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในสังคมไทยเอง

การเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทของทาสนี้ ทำให้ระบบทาสค่อยๆ สลายตัวลง อย่างค่อยเป็นค่อยไป ดังจะได้กล่าวในบทต่อไป